בית מדרש גבוה לתורה
כולל הדף היומי
קרית ספר ת"ו

מיסודה של עמותת
"משולי ערימת"
רחוב שאגת אריה 17/25
קרית ספר 71919 מודיעין עילית
ארץ ישראל

גליון מספר 518

עלון שבועי

מראי מקומות לעיון בדף היומי

הוועד ע"י כנס הנה"ל
הר"ר אברהם אליעזר מרקוביץ שליט"א לונדון

לע"נ הר"ר צבי בהר"ר מרדכי ורעיתו מרת רחל לאה בת הר"ר אברהם אליעזר ז"ל

בס"ד, א' אלול התשע"ד. מסכת מועד קטן דף טז – דף כט

דף טז ע"א

א) גמ', מנלן דמשדרין שליחא דבי דינא. פירש **הריטב"א** דנפקא מינה, שאם לא שלחו בית דין שליח לא חשיבא אפקרותא ולא ציית דינא, ואף דהזמינו בעל דינו לדין בפני עדים.

ב) גמ', את ופלניא דכתיב אתה והם ואהרן. כתב **הריטב"א** דהטעם דצריך להודיעו מי תובעו, כדי שיזכור אם יכול לעשות כלום לפייסו. ועוד, שיתן אל לבו מה שישיב לו בדין. **ובשו"ת באר שבע** (סימן נד) כתב, שאין התובע צריך לגלות לנתבע קודם הדין על מה תובעו. **והש"ך** (חו"מ י"א סק"א) כתב, דאם אינו מגלה לו מתחילה על מה התביעה אין צריך הנתבע לבא לדין כלל.

ג) גמ', ומנלן דאי מתפקר בשלוחא דבי דינא ואתי ואמר לא מיתחזי כלישנא בישא. כתב **החפץ חיים** (הלכות לשה"ר כלל א', באמ"ח א) דמהכא מוכח, דאיסור לשון הרע הוא אפילו על דבר אמת. דהרי אפילו בזה שהתפקר באמת בשליחא דבי דינא, לא התירו לו לספר אלא משום שהוא שליח בית דין.

ד) גמ', דכתיב העיני האנשים ההם תנקר. הקשה **בגליון הש"ס על הירושלמי** (**פאה** פ"א ה"א), על הא דכתב הירושלמי שם, דמותר לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת, איך הביאו ראיה בסוגיין מהאי קרא, הא מיירי בדתן ואבירם שהיו בעלי מחלוקת ובלאו הכי שרי לספר עליהם. ותירץ, דלא הותר לספר על בעלי מחלוקת, אלא במקום שעל ידי זה תתגלה תרמיתם ותושבת המחלוקת, אבל התם אדרבא, סיפור השליח היה מגדיל המדורה ובודאי אסור, ולא הותר אלא לשליח בית דין.

ה) גמ', דאכיל ושתי בהדיה וקאי בארבע אמות דידיה דכתיב יושביה. ביאר **הריטב"א**, דגם יושביה הם בכלל ארור כמבואר בקרא. ומיהו כתב, דהאוכלים ושותים עמו ויושבים בד' אמותיו אינם מנודים ממילא, אלא אם פירשו כן בנידויו. ולא ילפינן מהכא אלא דיש רשות לבית דין לנדותם, וכן את כל המסייעים לו.

ו) גמ', מאי הרדפה אמר רב יהודה וכו'. התוס' הרא"ש ובריטב"א הביאו גירסת **הגאונים** "מאי הרדפה אמר רב פפא נצבא דקני". ופירשו, דקושרים קנים זו בזו וחובשין אותו ביניהם, כדי שלא יעמוד בריוח בבית האסורין ולא ילך לכאן ולכאן. **ותוס' הרא"ש** כתב **שהראב"ד** פירש בגירסתם, שנצבא פירושו נטיעה של קנים, דחובשים אותו בתוך עיקרם של קנים שיש ממנו קנים יוצאים לכאן ולכאן, והוא חבוש בו מאיליו, ואין צריך לקשור אלא מן הראש העליון [של הקנים]. ולגירסתינו, פירוש הרדפה, שרודפים אחריו בכמה נידויים זה אחר זה. **והנימוקי יוסף** (ח: מדפי הרי"ף) הביא בשם **רבי ישעיה**, דהרדפה, היינו שיורדין לחייו לפסוק מזונותיו, ומושיבים אומנים אחרים סמוך לו שיעשו אומנותו.

ז) רש"י ד"ה דאי מתפקר, כלומר שחירף שליח בי"ד. וגירסת **הרא"ש** (סימן ה) ומנא לן דאי מתפקר כלפי גברא רבה ואתא שליח ואמר וכו'. וכן פירש **הנימוקי יוסף** (ח. מדפי הרי"ף), שהעיז פניו וחירף בית דין. וכתב **החפץ חיים** (רכילות כלל א', באמ"ח ט) דלשיטתם דאיירינן מדין רכילות ולא מדין לשון הרע. יש להביא ראיה דגם כששנים שונאים זה לזה אסור לילך רכיל ביניהם, דהא דתן ואבירם ודאי היו שונאים למשה, שעליהם נאמר "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך". ומשה רבינו ודאי היה שונאם, שהם בכלל "כי משנאיך ה' אשנא", ואפילו הכי לולי דהותר לשליח בית דין, היה אסור לספר רכילות עליהם בפניו.

ח) רש"י ד"ה העיני, אי לאו דשליח דא"ל למשה, משה לא הוי ידע. הקשה **הרש"ש**, דאפילו כותבי מגילת אסתר ידעו ברוח הקדש מה אמר המן בלבו כדאיתא **במגילה** (ז.), וכ"ש שמשה ידע מה שאמרו הם. לכך פירש, דראיית הגמ' מדכתיב בלשון נוכח למשה "אף לא וגו' הביאותנו ותתן לנו וגו' תנקר", והם ודאי אמרו בלשון נסתר, ע"כ דאלו הם דברי השליח

למשה.

ט) גמ׳, אזל פייסיה לבעל דיניה, אמר אביי היכי ליעביד לישרי ליה וכו׳. כן פסק **הרמ״א** (יו״ד של״ד, כ״ד) דגם כשחזר בתשובה על חטאו אין הנידוי פוקע מאליו עד שיתירו לו בפירוש. **ובקהילות יעקב** (סימן ה) הקשה לפי זה מדכתבו **הרמב״ם** (פכ״א מאיסורי ביאה הי״ח) **והשולחן ערוך** (אבן העזר כ״ג, ב) שהמקשה עצמו לדעת הרי הוא בנידוי ממילא, ואין צריך לנדותו בפירוש. ודלא **כתוס׳ בנדה** (יג:) **ד״ה המקשה** דצריך לנדותו. והא כתב **בראשית חכמה** (שער הקדושה פי״ז) שכמעט אין אדם בדורו שנמלט מעון זה. וכל שכן בדורנו דור יתום. ואם כן כמעט כל הצבור מנודין, וצריך כל אחד לנהוג בעצמו ובחבריו בכל דיני מנודה. וכתב, דצריך לומר דנקטינן כשיטת תוס׳ ודעימייהו. ואי הלכה כהרמב״ם כיון שהיא הלכה שאי אפשר לקימה מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.

י) גמ׳, לא לישרי ליה קא בעו רבנן למיעל. פירש **רש״י ד״ה קא בעו** דרבנן צריכין לו, כלומר לקנות ממנו בשר. **ורש״י ד״ה לא אתו** פירש, דהא דהגמ׳ מוכיחה ממעשה זה ששלשה שנידו אין שלשה אחרים מתירים, מדמהדר אביי עצמו להתירו. אבל **הריטב״א** פירש, שאותם חכמים שנידו אותו רוצים לילך לביתם, ואחר כך לא יהיו מצויים כאן להתירו עולמית. ומדבעי להתירו עכשיו מוכח דאין אחרים מתירים נידוי שלהם.

יא) גמ׳, טוט אסר טוט שרי. פירש **רש״י ד״ה טוט** דשופר שנידהו הוא יכול להתירו. **והריטב״א** הקשה, דלא מצינו שופר בהתרה. לכך פירש, דטוט הוא מלשון טט בכתפי שתיים, היינו זוג תלמידי חכמים נידוהו וזוג אחר יתירוהו. וכתב, דמשמעות הלשון טוט שרי, שיכולים להתירו גם לאלתר. **ותוס׳ במנחות** (לד:) **ד״ה טט** הקשו אפירוש זה, הא שניים אינם בית דין, ובעינן בית דין לנדות וממילא גם להתיר.

יב) גמ׳, ואין נזיפה פחות מז׳ ימים. פירשו **הראב״ד** (הובא **ברא״ש** סימן ז) **והריטב״א,** דאין הנזוף צריך לנהוג בדיני מנודה כלל, אלא ענין הנזיפה, שינהג ריחוק והכנעה בעצמו להתבודד בביתו. וגם אינו צריך לפייס את הנוזף, דההכנעה שמראה כשנוהג נזיפה הוא הפיוס. אלא צריך להיות מוכלם, עומד בביתו, מתחבא מבני אדם וממעט בדיבורו, בעסקו ובשחוקו, אבל לא בשאר דברים.

יג) גמ׳, אזל א״ל לאבוה איקפד. פירש **רש״י ד״ה א״ל לאבוה,** דמשום דסיפר ר׳ שמעון ברבי לאביו לפי תומו, לית ביה איסור לשון הרע. (ועיין **לקמן** אות טו). וכתב **החפץ חיים** (הלכות לשה״ר כלל ז׳, באמ״ח יח) דאין להוכיח מדקיבל רבי הדברים ולא חש לאיסור קבלת לשון הרע, דשרי קבלת לשון הרע במסיח לפי תומו. דר׳ שמעון היה נאמן לאביו רבי כבי תרי, ומשום הכי היה מותר לרבי להאמין לסיפור זה לתועלת, שלא ירגיל בר קפרא לומר כך עוד. אלא דהקשה, דהיתר דמהימן ליה כבי תרי לא מתיר לגנותו בדברים, ואמאי אמר לו רבי ״איני מכירך מעולם״ דנראה גנות בדברים. ועוד כתב, דיש לומר דאף דרבי לא קיבל הדברים לאמת, מכל מקום אמר לו איני מכירך מעולם, כדי לראות מה ישיב לו על זה. וכיון ששתק ולא ענה, ידע רבי לפי הענין שהסיפור אמת.

יד) גמ׳, אמר ליה בר קפרא איני מכירך מעולם. רש״י ד״ה א״ל בר קפרא פירש, דהוא רמז שאינו רוצה לראותו. **והמהרש״א** (בחידושי אגדות) העיר, דאין זה במשמעות הלשון. אלא הפירוש, היאך אתה אומר ומה רבי אומר בדבר זה, שאתה מכירני שלא אדע, והלא אני איני מכירך.

טו) רש״י ד״ה א״ל לאבוה, לפי תומו ולא משום לישנא בישא, הקשה **החפץ חיים** (הלכות לשה״ר כלל ז׳, באר מים חיים י״ח) דפשוט בכמה מקומות דאין היתר מסיח לפי תומו בסיפור לשון הרע, ואם מהני, לא מהני לענין קבלת לשון הרע. וכתב, דמה שכתב רש״י לפי תומו היינו דלאו אדעתיה היה בשעת מעשה. או דנימא שבר קפרא אמר את הדבר באפי תלתא, דבכהאי גוונא יש דעות דשרי לכל אחד מהשומעים לספר הדברים לאחר לפי תומו. [ולענין רבי שקיבל הדברים עיין אות יג].

דף טז ע״ב

טז) גמ׳, עייא מי קורא לך בחוץ. רש״י ד״ה עייא פירש שהוא לשון גנאי. **והשפת אמת** הביא **דבמדרש** (רבה פרשת נח, לג) הגירסא פוק חזי מאן קרא לך, ולפי זה אפשר דהכא נמי צריך לגרוס עיין מי קורא לך בחוץ, ואינו לשון גנאי. **והמהרש״א** (בחידושי אגדות) פירש, דאמר לו עייא, מפני שר׳ חייא היה קורא לחייתי״ן ההי״ן, כדאמרינן **במגילה** (כד:), והוא גם ענין גנותו.

יז) גמ׳, נזיפת נשיא שאני. הקשה **הקרן אורה** (בעמוד א׳ ד״ה ואין נזיפה) הא נזיפה דהיא ז׳ ימים ילפינן לעיל מקרא ד״ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים״. והתם בנזיפה מפני השכינה, ואיך תהיה נזיפת נשיא חמורה ממנה. ועוד, דעל האי קרא מפורש **באבות דרבי נתן** (פ״ט, ב) דנזיפת מלך ז׳ ימים. וכתב, דנזיפת נשיא ל׳ יום אינה אלא חומרא. **והמהרש״א** (בחידושי אגדות) כתב, דנזיפת נשיא ל׳ יום, והא דילפינן מקרא דהתם הוא זכר בעלמא.

יח) גמ׳, מכלל דאיכא ראשונים, ראשונים מאי היא וכו׳. רש״י ד״ה מכלל פירש, דמשמע שיש דברי נבואה ראשונים. **והריטב״א** פירש בשם **תוספות,** מכלל דאיכא דברים ראשונים שאינם מפורשים, דאותם המפורשים ודאי לא אתא לאשמועינן. ועלה משנינן, דקאי א״וידבר דוד לה׳ וגו׳״ דלא איתפרש התם מה השיב לו הקדוש ברוך הוא. ודומיא דדבריו האחרונים דבהם נמי לא מפורש בקרא דברי הקדוש ברוך הוא, כדמפרש בגמ׳ אחר כך לקרא ״אמר אלקי ישראל לי דבר צור ישראל״ וגו׳. **ותוס׳ הרא״ש** פירש בשם **הראב״ד,** דואלה דברי דוד האחרונים מחובר בוי״ו לענין שלפניו, לשירת וידבר דוד לה׳. ואיכא למידק בקרא איך אמר על ההיא שירה שהם דברי דוד האחרונים, והלא בספר תהילים יש אחריה כמה מזמורים, (שהיא בפרק י״ח בתהילים), אלא ודאי אחרונים באותו ענין קאמר. ומשמע דיש עוד שירה שעוסקת בענין שאול לפני שירה זו, ומקשינן היכן היא. ומשנינן דהוא מזמור ״שגיון לדוד אשר שר לה׳ על דברי כוש״, דקאי אשאול.

יט) גמ׳, אלמלי אתה שאול והוא דוד וכו׳. פירש **רש״י ד״ה אתה שאול,** דהכוונה אילו היה לך מזלו ולו היה מזלך. דמזלו גרם לו, אבל באמת הוא צדיק ממך. **ובתוס׳ הרא״ש** פירש, אילו היית כשאול שלא היתה לך קופה

של שרצים תלויה מאחוריך, כמו שלא היתה לו, הייתי מאבד כמה דוד מפניו. דהטעם שאיבדתיו מפניך הוא מפני שאין ממנין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו (כדאיתא **ביומא** כב:).

כ) גמ׳, וכי כושית שמה והלא צפורה שמה. הקשה **המהרש״א** (בחידושי אגדות) דלא מפורש בקרא בשום מקום שדברו אודות צפורה, ואם כן נימא דנשא משה אשה ושמה כושית, ועל דבר זה דברו. וביאר, דמדכתיב הָאשה הַכושית בה״א הידיעה משמע דהיא צפורה שנזכרת כבר כאשתו של משה.

כא) גמ׳, מאי קאמר, א״ר אבהו הכי קאמר ואלה שמות גבורותיו של דוד. ביאר **המהרש״א** (חידושי אגדות), דקשיא ליה דלפי פשוטו של מקרא דקאי רק אשמות הגבורים של דוד שנזכרו אחר כך, מה ענין להזכיר כאן יושב בשבת תחכמוני, אלא על כרחך דהכל מרמז על גבורותיו של דוד.

כב) גמ׳, שהיה זורק חץ ומפיל ח׳ מאות חלל בפעם אחת, והיה מתאנח על מאתיים וכו׳. כתב **התוס׳ הרא״ש**, דדבר זה נרמז בחילוק שבין שירת וידבר דוד בתהילים דכתיב (פי״ח) ״תשמני לראש גויים״ לשירה זו שבספר שמואל ב׳ (פכ״ב) דכתיב, ״תשמרני לראש גויים״. דתשמרני בגמטריא אלף, ותשמני בגמטריא שמונה מאות. דהתפלל על המאתיים החסרים לו. וכן כיון **המגלה עמוקות** (ריש ויקרא אופן נ״א) מדעתו. וכן הביאו (בהקדמת נכד הגר״א לביאורו על או״ח) בשם **הגר״א**. ושם ביאר בזה דברי **רש״י כאן ד״ה בדבר אוריה**, דכתב נטלו לו מאתיים, וקשה דילמא לא ניתנו לו מעולם. וכתב, דראיתו של רש״י שמתחילה ניתנו לו, משום דבספר שמואל הזכיר את האלף.

כג) גמ׳, והיה מתאנח על מאתיים דכתיב איכה ירדף אחד אלף. רש״י בפירוש התורה (דברים ל״ב, ל׳) פירש דקאי אאומות העולם שאחד מהם ירדוף אלף מישראל כשיחטאו. והקשה שם **החתם סופר**, על מה התאנח דוד, הא בברכותיהם דישראל שרודפים את הגויים לא מצינו שירדוף אחד אלף, אלא כדכתיב ״ורדפו מכם חמשה מאה״ (ויקרא כ״ו, ח׳) וכבר מעיר בזה קצת **המהרש״א** (בחידושי אגדות). ותירץ, דקרא דורדפו מכם חמשה מאה, מיירי כשנלחמים בגויים המקיימים ז׳ מצות בני נח כראוי, ומכל מקום יגרום זכות ישראל שירדפו חמשה מאה. ומדוקדק בלשון הכתוב ורדפו ״מכם״ חמשה מאה, דמשמע מכח זכותכם ולא מרשעת הגויים. אבל כשהגויים רשעים, ודאי שירדוף אחד מישראל גם אלף גויים, קל וחומר מדנאמר בגויים שרודפים את ישראל שחוטאים, איכה ירדוף אחד אלף. ועל זה נצטער דוד, כיון שרדף גויים חוטאים היה ראוי שירדוף אלף, אלא שדבר אוריה גרם לו.

דף יז ע״א

א) גמ׳, צורבא מרבנן עביד דינא לנפשיה. פירש **הריטב״א** דרבותא קאמר, לא מבעיא שאר אדם דעביד דינא לנפשיה כדמסקינן **בבבא קמא** (כז:), אלא אפילו צורבא מרבנן דבעי לאזדהורי טפי, שרי ליה למעבד דינא לנפשיה.

ב) גמ׳, דהוו סנו שומעניה. פירש **רש״י ד״ה סנו** שיוצאין עליו שמועות רעות. **וברש״י מגילה** (כה:) **ד״ה דסני** פירש עוד, דיוצאין עליו שמועות רעות ושנואות שהוא נואף. **והריטב״א** כתב, שהיה פרוץ קצת באמה ולא היה שמועתו טובה, כי היה מתיחד עם הפנויות, והוא כיעור גדול לצורבא מרבנן.

ג) גמ׳, לשמתיה, צריכין ליה רבנן. הקשה **הריטב״א** הא אמרינן **לעיל** (טו.) מנודה שונה ושונין לו, ומאי איכפת להו לרבנן שיהא מנודה. ותירץ, דמכל מקום כיון שצריכין לישב חוץ לד׳ אמותיו גנאי הוא לתלמידיו. וכתב, דהוא הטעם האמיתי שנתרחקו תלמידי ר׳ אליעזר מללמוד אצלו. והא דאמרו לו **בסנהדרין** (סח.) מפני שלא היה להם פנאי, לא אמרו כן אלא לחפות על עצמן.

ד) גמ׳, ואתא איהו נמי בהדייהו. פירש **הנימוקי יוסף** (ט. מדפי הרי״ף) דבהדייהו לאו דוקא ממש, אלא בריחוק ד׳ אמות כדין מנודה. [**והיעב״ץ** כתב, שדוחק לפרש כן ולמד מזה דינים מחודשים, עיין שם].

ה) גמ׳, שפחה של בית רבי לא נהגו חכמים קלות ראש בנידויה שלש שנים. הקשה **הראב״ד** (הובא **בראש** סימן י״א) למה שהה בנידויה ג׳ שנים, אם היא היתה קיימת למה לא התירה לו. ואם מתה למה לא התירו רבי. ואם מת רבי, הלא היה רבן גמליאל בנו נשיא אחריו, דיכול להתיר כדלקמן. ותירץ, דאין הנשיא מתיר אלא כשלא ידוע מיהו המנדה, דאזלינן בתר רובא, ורובא דישראל אינם שקולים כהנשיא. אבל כשידוע מיהו המנדה צריך המתיר להיות שקול כנגדו, ומיבעי למיחש שאם הוא שוה לו בחכמה, שמא אינו שוה לו ביראת חטא, או בגדולה, או במנין שנים. ושפחה זו היה בה חכמה יתירה ויראת חטא, ולא רצו לשקול עצמם כנגדה. עד שלסוף ג׳ שנים נזקקו לו גדולי הדור והתירוהו. **והנימוקי יוסף** (ט. מדפי הרי״ף) תירץ, דלא התירו לו, לפי שלא נתחרט על העבירה עד ג׳ שנים, דאף שנתנו חכמים זמן לנידוי, נזיפה ושמתא, היינו דוקא היכא שהתודה על חטאתו.

ו) גמ׳, מאי דקמן דאתא האידנא סבא לבי מדרשא וכו׳. ביאר **המהר״ץ חיות**, דר׳ שמואל בר נחמני אינו מוזכר בשום מקום לענין הלכה, אלא במילי דאגדה. והוא כמו החכמים הנזכרים בירושלמי בשם רבנן דאגדתא. והיה לרבנן דאגדתא בית ועד מיוחד ושם היה מקומם קבוע, ועל כן תמהו שפיר מאי דקמן דאתא ר׳ שמואל בר נחמני לבית המדרש של רבנן דהלכתא.

ז) גמ׳, עיילוהו למערתא דחסידי. הקשה **הריטב״א** אמאי נתעסקו בקבורתו למצוא לו מקום נאה, ואילו **לעיל** (טו.) אמרינן דמי שמת בנידויו בית דין סוקלין את ארונו, [ועיין **שם** אות א מה שהבאנו בשם הריטב״א]. ותירץ, דצורבא מרבנן שאני. אי נמי, דלא החמירו כן אלא במי שזלזל בנידויו ולא חשש לחזור בתשובה ולפייס שיתירוהו.

ח) גמ׳, ולפני עור לא תתן מכשול במכה לבנו גדול הכתוב מדבר. החפץ חיים (פתיחה לאוין ד׳, באמ״ח ד׳) הוכיח מכאן, דלאו דלפני עור שייך נמי כשאינו חפץ שהלה יעבור את העבירה, אלא כל שהכין לו סיבת העבירה עובר. דהא האב נמי אינו רוצה שבנו יבעט בו, ומכל מקום עבר. ולפי זה הקשה (בכלל ט׳ באמ״ח א׳ בהגהה) **ארבינו יונה** דכתב **בשערי תשובה**

(ש״ג רכ״ו), דגדר אבק לשון הרע כשמסבב בדבריו שיספרו בני אדם לשון הרע. ולכאורה בכהאי גוונא עובר בלאו דלפני עור, דהכין להם סיבת העבירה. ואין לתרץ דכיון שיכלו לדבר לשון הרע גם בלעדיו, לא הוי בתרי עברי דנהרא ושרי. דהא במכה בנו הגדול נמי הוי כך. ותירץ, דכוונת השערי תשובה, לכלול גם אופן דיתכן שהיו מדברים לשון הרע גם בלעדיו, והוא בדבריו סיבב שידברו, דבזה אין לפני עור דליכא תרי עברי דנהרא, אלא משום אבק לשון הרע.

ט) תוס׳ ד״ה וטרקיה, נשכו אאמתו ויש מפרשים מדה כנגד מדה וכו׳. **והריטב״א** הביא, דאמתיה המוזכר כאן היינו זרועו. [מלשון ותשלח את אמתה].

י) תוס׳, ד״ה דעבר, בתוה״ד, וי״ג דעבד כר׳ אילעאי. זו גירסת **רבינו חננאל,** דפירש דמה שאמרו דסנו שמועניה, היינו שעשה כר׳ אילעאי, דר׳ אילעאי מיירי באדם שיצרו מתגבר עליו לשתות ולאכול במיני זמר, ולשמוח בשמחה המרגילה לעבירה, ועלה קאמר שילך לעשות דברים אלו במקום שאין מכירין אותו מפני חילול ה׳, וזהו מה שעשה ההוא צורבא מרבנן. אבל חס ושלום לא התיר ר׳ אלעאי שום דבר עבירה שיש בה דין אדם, או דין שמים ואפילו איסור לאו או עשה.

יא) רש״י ד״ה ומהניא כי טיחיא, בתוה״ד, שאין יוצא לעולם. **הרש״ש** העיר מסוגיא **דפסחים** (לז) דעל ידי היסק יוצא. [ואולי יש לומר דהכא נמי לעולם היינו עד המיתה, ובמשל דהכא ההיסק כמיתה (י.ס.)].

יב) גמ׳, אמר ליה שקילי פתיחא עליה. פירש **רש״י ד״ה שקיל** כתבו עליו שמתא. **ובשו״ת חתם סופר** (יו״ד רכ״ז) הוכיח מגמ׳ זו, **א.** דלא מהני להרהר שמתא בלבו. דאי מהני ודאי היה אומר לו להרהר, ולא יצטרך להחביא עצמו עם כתב השמתא בבית הקברות. **ב.** דגם במקום שלא מהני הרהור, מהני כתיבה. דחשיבא יותר מהרהור בעלמא. ומזה סייעתא לשיטת **החות יאיר** (סימן קצ״ד)דמהני שבועה בכתב, ולא דמי למהרהר שבועה בלבו.

דף יז ע״ב

יג) גמ׳, נזיר ומצורע אע״פ שהיה להם פנאי מותרים. מכאן הקשה **השפת אמת,** אהא דבעי אביי **לעיל** (יד:) לפשוט דמצורע נוהג צרעתו ברגל, מדקתני היוצא מטומאתו לטהרתו. ומשמע דבימי טומאתו לא. ולמאי דאמרינן הכא ליכא ראיה, דבימי טומאתו נמי שרי לגלח, אלא דזה פשיטא כיון שהיה אנוס מלגלח ערב הרגל מפני טומאתו, והתנא נקט בעולה מטומאתו לטהרתו לאשמועינן רבותא טובא, דאף על פי שהיה לו פנאי ואינו אנוס, מכל מקום שרי. והניח בקושיא.

יד) רש״י ד״ה סבר כרבנן וכו׳, בתוה״ד, ולא הוי אנוס דאפילו לא הוי שבת לא מצי לגלח. כוונתו, דכיון דהיה אסור להתגלח מדין אבילות, לא חשיב אונס להתיר לו להתגלח במועד. והקשו **הקרן אורה והרש״ש** אמאי לא פירש, דלרבנן כיון דלא התחיל שלשים קודם המועד, אכתי דין שלשים עליו, ומחמתו אסור לו להתגלח במועד. ותירץ הרש״ש, דכיון דאבל אינו נוהג אבלותו ברגל, איסור תגלחת דשלשים נמי אינו נוהג בו, ולכך הוכרח רש״י לפרש משום שלא היה אנוס.

טו) רש״י ד״ה סבר כיון דתנן וכו׳, בסוה״ד, להכי אינו מגלח ברגל כדתנן אנשי משמר אסורין לגלח. מבואר דאינו אסור בגילוח מדיני הרגל [דלענין זה הוא אנוס], אלא מדין אנשי משמר. והקשה **החשק שלמה** דאם כן נתיר לו לגלח בערב שביעי של פסח או בערב שמיני עצרת, דלא גרע מיום חמישי של כל השנה, דהתירו לאנשי משמר לגלח מפני כבוד השבת. ותירץ, דלא התירו לאנשי משמר להתגלח בחמישי, אלא משום דכולי עלמא נמי מגלחים בו. אבל בערב יום טוב האחרון דכולי עלמא אינם מתגלחים מפני איסור המועד, גם להם לא התירו.

טז) תוס׳ ד״ה כשחל שמיני בשבת, כגון שמע שמועה בשבת וכו׳ ובירושלמי מוקי לה וכו׳. לפנינו **בירושלמי** (ה״ה) איתא גם אוקימתא קמייתא, כגון ששמע שמועה בשבת. ועוד משני התם, כגון שנסתם הגולל עם חשכה של ליל שבת על ידי נכרי. **והקרן אורה והרש״ש** תמהו מכאן על שיטת **רבינו יחיאל** המובאת **בטור** (יו״ד ת״ב), דשמע שמועה בשבת אינו מתחיל למנות שבעת ימי אבילות אלא מיום ראשון, ואין שבת עולה לו, מהמבואר בירושלמי, דבכהאי גוונא תהיה שבת הבאה יום שמיני שלו.

יז) תוס׳ ד״ה ותנא דידן, בתוה״ד, כמו חל שבעה שלו בערב שבת ערב הרגל וכו׳. **המהרש״א** כתב, דכוונתם ערב שבת שהוא ערב הרגל [דהרגל חל בשבת]. והקשה, הא בהא פליגי אבא שאול ורבנן, דרבנן אוסרים לגלח בו. והגיה בדבריהם ״כמו חל שבעה שלו בערב שבת, והשבת חלה בערב הרגל״. **והרש״ש** פירש כן את דבריהם בלא הגהה. [בערב שבת, שהוא, כלומר השבת, ערב הרגל].

יח) גמ׳, והתניא אסורין. כתב **הקרן אורה,** דאף דלכאורה משמע דהא תניא דומיא דברייתא דתני בה מותרין, והיינו דתניא הכי, ״כל אלו שאמרו מותרין לגלח במועד אסורין לגלח בימי אבלן״. דלא מסתבר דאף נזיר ומצורע המותרין לגלח במועד, יהיו אסורין לגלח בימי אבלן, דהא תגלחתם מצוה, ודחיא אפילו לאו דלא תקיפו, ואיך אפשר שאינה דוחה אבלות. אלא ודאי דברייתא דאסורין, מונה והולכת את הבא ממדינת הים והיוצא מבית השביה וכו׳, ואינה מונה נזיר ומצורע, ולא כתבה ״כל אלו שאמרו וכו׳״.

יט) גמ׳, אמר רב חסדא בתער ולא במספרים. כתב **הרמב״ן** (המלוקט מתורת האדם) דדעת **רב האי גאון,** שתער בלשון תורה הוא מספריים בלשון חכמים. דהיינו דמיקל רק בתער (של לשון חכמים) שאינו משחית לגמרי, ולא במספרים (של חכמים) שמשחיתין לגמרי. אמנם הרמב״ן הוכיח, דבלשון חכמים תער נמי יש בו השחתה, והא דהקילו הכא בתער יותר ממספרים, משום דהכא במיקל משער ראשו ומספר ממנו קצת עסקינן כדקתני בהדיא, וידוע שהחותך קצת מן השער אין דרכו בתער כי אם במספריים. ומשום הכי התירו דוקא בתער שהוא שלא כדרך המתגלחין.

כ) תוס׳ ד״ה זאת אומרת, וא״ת פשיטא דהא אפילו שאר מלאכות אסור. הקשה **הקרן אורה,** מה ענין תכבוסת לאיסור מלאכה, הא תכבוסת כצורך אוכל נפש היא, ומלאכת אוכל נפש הותרה לאבל. [ועיין **לעיל** יג: אות כז

בשם **הרמב"ן** דגילוח ותכבוסת הם כצורך אוכל נפש. אמנם נראה דתוס' לשיטתם **לעיל** יד. **ד"ה ושאר כל אדם** שנדחקו לפרש אמאי מדינא מותר תגלחת בחול המועד (לולי הגזירה שלא יכנסו מנוולין), ואילו להרמב"ן לא קשה מידי דתגלחת ותספורת מותרים (לולי הגזרה) מדין מלאכת אוכל נפש, כמבואר שם **בריטב"א**. ועל כרחך דתוס' פליגי דלא הוי כצורך אוכל נפש (י.ס.)].

כא) גמ', כך אסור ליטול צפרנים במועד וכו'. ביאר **הריטב"א** דהטעם, דלא יכנס לרגל כשהוא מנוול, ור' יוסי מתיר, דלא גזרו בנטילת צפרנים משום דניוול גדול הוא להשהותן, ולא שכיח דיניחן עד המועד. ועוד, שגדלין בכל יום ואפילו יטלם קודם המועד, צריך ליטלן שוב במועד.

כב) גמ', כך אסור ליטול צפרנים בימי אבלו. כתב **הריטב"א** דב**מסכת אבל רבתי** (פ"ז) משמע דנחלקו בהא דכתיב ביפת תואר (דברים כ"א י"ב) "ועשתה את צפרניה", דלר' יהודה תגדלם משום אבילות, וילפינן מינה לאבל דאסור בנטילת צפרנים. ולר' יוסי שאני יפת תואר דמגדלת צפרניה כדי שתתגנה בעיניו. **והקרן אורה** הקשה, דבאבל רבתי לא נמצא דפליגי בהאי ענינא. לכך ביאר, דלר' יהודה נטילת צפרנים חשיבא כקישוט ולכך אוסר באבל, שנאסר בקישוט. ולר' יוסי נטילת צפרנים אינה קישוט, ולכך לא גזרו בה. עוד כתב, דטעמא דר' יוסי משום דצפרנים מאוסות הן.

כג) גמ', אמר עולא הלכה כר' יהודה באבל. כתב **הרש"ש** דעולא סבר כרב שישא בריה דרב אידי (**לעיל** יא:), דדברים המותרים במועד אסורין בימי אבלו, ובברייתא (שם) תניא כוותיה.

דף יח ע"א

א) רש"י ד"ה שקלינהו לטופריה וכו'. זרקינהו מרוב כעס, והדר מכנס להו דזורקן רשע. **ובחידושי הר"ן** פירש עוד, דמיירי במקום דלא שכיחא אשה.

ב) גמ', ובגנוסטרא אסור. מבואר ב**תוס' ד"ה ובגנוסטרי,** דגנוסטרא אסור בין באבל ובין במועד. וכן כתב **הבעל המאור** (י. מדפי הרי"ף). אבל **הרי"ף** (שם) כתב, דהני מילי בימי אבלו, אבל במועד אפילו בגנוסטרא שרי. וכדמוכח מהא דלא נקט דשמעינן מדר' יוחנן דגנוסטרא אסור. והא דלא נטל ר' יוחנן בגנוסטרא, היינו משום דבבית המדרש לא שכיח גנוסטרא. **ובחידושי הר"ן** דחה, דאפשר דלא נקט לה, משום דאתא לאשמועינן הני קולי דילפינן מר' יוחנן, ולא לאסור גנוסטרא דחומרא היא. **והרמב"ן במלחמות** ביאר דעת **הרי"ף**, דאיסור גנוסטרא הוא משום קישוט דלא נאסר אלא באבל.

ג) גמ', שורפן חסיד. התוס' נדה (יז.) **ד"ה שורפן,** פירשו שנקרא חסיד, משום דשריפת צפרנים וכל דבר הבא מן האדם, מזיקה לגופו. ואפילו הכי שורפן בשביל שלא ינזקו בני אדם מחמתו. **ובתוספי הרא"ש** (שם) הוסיף, דמלבד ההיזק איכא נמי סרחון בשריפתן.

ד) גמ', שמא תעבור עליהן אשה עוברה ותפיל. פירש **הנימוקי יוסף** (י. מדפי הרי"ף) דהיינו משום מיאוס, או משום כשפים.

ה) רש"י ד"ה ומר זוטרא, בתוה"ד, בימי אבלו. אמנם **הרמב"ן במלחמות** (י. מדפי הרי"ף) כתב, דמיירי במועד. **והקרן אורה** הביא, **דבירושלמי** (במסכתין פ"ג ה"א) מייתי האי מעשה דזוג בא מחמתן לגבי אבל.

ו) רש"י ד"ה ואם, בתוה"ד, משום בל תשחית פאת זקנך. כתב **בהגהות החתם סופר,** דרש"י סבר **כרבינו תם** שהביא **המרדכי** (תתע"ה) דלא התירו שפה אלא בתער ולא במספרים, דבשפה ליכא איסור השחתה דאיכא בתער.

ז) גמ', שפה מזוית לזוית. כתב **המרדכי** (תתע"ה) בשם **רש"י** דאיכא דגרסי שפה מזוית לזוית הנחה כל שמעכבת, ולא גרסינן לה. אבל **הריטב"א** הביא **מהרמב"ן** דגרסינן לה. והכי פירושה, דדוקא שפה העליונה שרי לגלחה מזוית לזוית, משום שמעכב את האכילה, אבל לא מה שהאדם מניח לצדדין. ור' אמי פליג, דאף שפה עצמה לא שרי אלא המעכב.

ח) תוס' ד"ה ואיסתייעא, תימה וכו' והוה ליה לאתויי הא וכו'. תירץ **המהרש"א** (בחידושי אגדות), דהאי "אל יפתח פיו לשטן", איירי כשהאומר כולל עצמו בפורענות. וטעמא, דהודאת בעל דין כמאה עדים דמי, ונותן בזה פתחון פה וקטרוג לשטן, ואין מקום למידת הרחמים להאריך אפים. אבל הכא אינו כולל עצמו, אלא בשגגה דיבר בפורענות חבירו והוי כמו שניבא ולא ידע מה ניבא, ואין סברא לחלק בין מידה טובה למידה רעה בנבואה הנאמרת בשגגה. **והקרן אורה** כתב, דהכא לא שייך "אל יפתח פיו לשטן" כיון דלא אמר רב פנחס בלשון מוחלט, אלא נקט אי בדידיה הוה.

ט) [תוס' ד"ה ובגנוסטרי, בתוה"ד, דמחמרינן במועד טפי מבאבל. אמנם באבל ודאי דסבר כר' יוסי, דלר' יוחנן הלכה כר' יוסי, וכדאיתא **לקמן** (כ'.) דר' יוחנן אית ליה לכללא דהלכה כמאן דמיקל באבל. (ר.ג.)].

י) בא"ד, ושמעתי בשם רבי שמשון וכו'. ביאר **הקרן אורה** דלר' שמשון נשים מותרות בנטילת צפרנים אפילו בכלי, דהא בשינים אף לאנשים שרי.

יא) בא"ד, וגם בשם רבינו חיים שמעתי וכו'. הקשה **הקרן אורה** דאי מיירי כשנוטל בשיניו, הא לכולי עלמא שרי. ואי בכלי, אמאי נקטו וגם בשם רבינו חיים, הא לשיטת התוס' אסור במועד בכלי. ותירץ, דרבינו חיים מיירי בנטילת צפרנים לאשה דשרי בכלי, והיינו כדעת ר' שמשון שהביאו לעיל.

יב) בא"ד, דאפילו ר' יוסי היה אוסר בגנוסטרי תוך שבעה. הקשה **המהרש"א** מנין לתוס' דר' יוסי אוסר במועד בגנוסטרי.

יג) גמ', דאית ליה תרי ומטנפי. כתב **רבינו חננאל** דהתירו לו לכבס שתיהן. אבל **בהגהות אשרי** (סימן כא) כתב, בשם **הראב"ד** דמכבס אחת מהן בלבד.

יד) תוס' ד"ה אע"ג, בסוה"ד, מיהו בשחל שביעי שלו בערב הרגל. ביאר **המהרש"א,** דאפילו לתנא דידן דאוסר גילוח כשחל שביעי שלו בערב הרגל, מכל מקום כיבוס בכהאי גוונא מותר. דדוקא גילוח אסור דאיסורו כל שלשים יום, אבל כיבוס אסור ז' ימים ותו לא, וכיון שכלתה אכילתו בערב הרגל, שרי לכבס ברגל.

דף יח ע"ב

טו) מתני' וגיטין וכו'. בירושלמי (פ"ג ה"ג) פריך, היאך שרי לגרש במועד, הא יש לו צער בזה. ומשני, דכיון דנתן דעתו לגרשה אינו מצטער בכך.

וכתב **הקרן אורה** דאין לומר לפי זה דאין כופין במועד לגרש. דכיון דאם כופין היינו משום מצוה, אינו מצטער.

טז) רש"י ד"ה ואגרות של רשות, צווי וקיום של שלטון. **הקרבן נתנאל** (סימן כ"א אות ע') ביאר, דכוונתו כדכתב **הנמוקי יוסף** (י: מדפי הרי"ף) דמיירי בפתקא דרבנותא, שבו נותן הנשיא רשות לאותו המקבל לדון וללמד העם ואם טעה לא ישלם, וכשאין לו שטר רשות משלם מביתו. **והריטב"א** פירש דברי רש"י, בכתבים ששולחים לבית המלך או שנוטלים משם, והביא דיש שפירשו במתני' כהנמוקי יוסף.

יז) תוס' ד"ה ואיגרות רשות, בירושלמי מפרש פריסת שלום. הקשה **הריטב"א,** מה צורך יש בזה. וביאר, דמיירי לצורך עניני יום טוב, או מפני שמחת הרגל שלא יהא בדאגה, ויש בהן צורך לשולח או למי שנשתלחו לו. **והקרבן נתנאל** (סימן כא אות פ) הקשה לרש"י ודעימיה [עיין באות הקודמת] היאך פירשו דלא כהירושלמי, הא בבבלי לא מצינו מאן דפליג, וודאי דסמכינן אירושלמי דמדר' יוחנן הוא, וכדכתב **הר"י דילאון** (מצות לא תעשה שכ"א) דהלכתא כהבבלי רק היכא דפליג, אבל כשלא הוזכר הדבר בבבלי ודאי דהלכה כהירושלמי. ותירץ על פי דברי **הכנסת הגדולה** (בכללי הפסק), דמצינו לפוסקים דלא פסקו כהירושלמי אף דלא מפורש בבבלי להיפך.

יח) גמ', מותר לארס אשה בחולו של מועד. ביאר **הריטב"א** דאף על גב דדמי למקח וממכר שלא לצורך המועד, דהא אינו יכול לנושאה במועד. מכל מקום לא גזרו לאיסור, דשמא יקדמנו אחר ברחמים והוי כדבר האבד. וכתב, דליכא משום אין מערבין שמחה בשמחה, כיון דאינו עושה סעודת אירוסין. **והקרן אורה** כתב, **דבתוספתא** (פ"א ה"ו) פליגי בהא תנאי, דלתנא קמא אין מקדשין נשים במועד. ולר' יהודה מקדשין, שמא יקדמנו אחר ברבים. **והחסדי דוד** (שם) כתב, דטעמא דתנא קמא משום דגזרינן אירוסין אטו נישואין, אבל ר' יהודה לא גזר מטעמא דשמא יקדמנו אחר.

יט) גמ', לא מיבעיא לארס דלא קעביד מצוה. הכסף משנה (פ"א מאישות ה"ב) הקשה מהא לדברי **הרמב"ם** (שם) שכתב דליקוחי הקידושין היא מצות עשה מן התורה. ותירץ, דבמנין המצוות (ריש הלכות אישות) כתב הרמב"ם, דמצוה לישא אשה בכתובה וקידושין ולא כתב דמצוה לקדשה, משום דהקידושין עצמן אינן מצוה אבל יש בהם מצות עשה כיון דהוו תחילת מצות הנישואין.

כ) גמ', שדה פלוני לפלוני. פירש **בחידושי הר"ן** דהיינו פסיקת נדוניא שאדם פוסק לבתו, דנגזר הדבר קודם יצירת הולד. **ובעין יעקב** כתב בשם **תוספות,** דהוי ארבעים יום קודם יצירת הולד, דהמלאך מביא הטיפה לפני הקב"ה ושואל מה תהא עליה. והקשה **המהרש"א** (בחידושי אגדות), דאם כן אמאי הזכיר כאן הכרזת עני או עשיר, טפי מהכרזת חכם או טפש גבור או חלש, שנגזר גם כן ביום הריון. ותירץ, דבהני דבסוגיין יוצאת בת קול ומכרזת, מה שאין כן בשאר דברים.

כא) גמ' שם. בחדושי הר"ן הביא **שהרמב"ם** (בשמונה פרקים פ"ח) דחה דברים אלו. משום דנשואי אשה מצות עשה דאורייתא, והרי אי אפשר שיגזור הקב"ה על האדם שיעשה מצוה, ולא שיעשה עבירה. דאם כן נפלה בחירתו דהכל הולך אחר גזירת ה'. והר"ן כתב, דיש לומר דאין הגזירה מחייבתו לשאת את האשה, אלא אם רצה לכוף את יצרו מלישא או לפרוש ממנה כמו שעשה בן עזאי הרשות בידו, ויהיה מכלל הסריסים. אבל מאחר שהאדם נוטה מדעתו לישא אשה, ביררו לו אשה פלונית מן השמים. ואף על פי שאותה ברירה קודמת ליצירתו ולבחירתו, הרי זה כגזירת בין הבתרים על גלות מצרים כמו שמוכיח בתוכחות יחזקאל, וכענין שאמר ה' למשה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ. וסיים שהדברים ארוכים והענין עמוק וברוך יודע האמת.

כב) רש"י ד"ה כפרת בה', באמנה דקאמר דלא מסייע צלותא. **בחידושי הר"ן** הביא פירוש אחר מדברי רש"י, שאותו אדם יתחרט לאחר זמן על שנשאה.

כג) גמ', בית והון נחלת אבות וכו'. הקשה **המהרש"א** (בחידושי אגדות), דמהאי דרשא משמע דדוקא הזיווג נגזר מיום היצירה, אך בית והון נחלת אבות. וזה אינו, שהרי גם עליהן שואל המלאך בעת יצירת הולד. ותירץ, דאשה משכלת היא לעולם מה' בגזרה מעת היצירה, אבל בית והון לפעמים אינו בא מגזירות היצירה שלו, אלא בגזירת אביו שמת בגזירת שמים לאחר מיכן.

כד) גמ', הרהר בלבו לעשותו. כתב **המהרש"א** (בחידושי אגדות) דאף דאיתא **בפסחים** (נד:) שאין אדם יודע מה שבלב חבירו. מכל מקום הקב"ה מזמן שיחשדו בו כיון שהרהר בלבו.

כה) גמ', שכל אחד קינא לאשתו ממשה. פירש **הרי"ף** (בעין יעקב) שחשדו במשה משום יחוד, כיון שפרש מאשתו ונטה אהלו מחוץ למחנה, וכל אחד קינא לאשתו בלכתה לאהל משה, שמא נתיחדה עמו. אמנם אין בזה אמת כיון שיהושע תלמיד משה לא מש מן האהל ואם כן איכא שני כשרים ולא חיישינן ליחוד.

כו) גמ', אבל אית ליה אויבים אויבים הוא וכו'. הריטב"א גרס אבל אית ליה אויבים מעיקרא לית לן בה. ופירש, דבדוקא נקט מעיקרא לאפוקי דאי בקלא קמא לא היו אויבים ולבתר דפסק ונבט היו אויבים, לא חיישינן לאויבים. וכתב **דרש"י** לא גרס כלל להאי מילתא, משום דלעולם חיישינן לאויבים, ואפילו כשלא פסק כלל, וכל שכן אם פסק.

כז) תוס' ד"ה אין, בסוה"ד, והוא הדין אם מכר קודם המועד. כתב **הקרן אורה, דבתוספתא** (פ"ב ה"ג) פליגי בשטרי אריסות וקבלנות, דר' יהודה מתיר, וחכמים אוסרין. והביא **מהרמב"ן** (בתורת האדם ענין אבילות ד"ה ולגבי) דמיירי שקיבל האריסות קודם המועד. וכתב הקרן אורה, דלכאורה לפי זה הוא הדין לשטר מכר, כשמכר קודם המועד אסור לכתוב שטר, ודלא כהתוס'. אמנם כתב לחלק דשאני שטר מכר דמסתמא נתן המעות קודם המועד והוי דבר האבד, אבל בשטר אריסות ליכא אלא חשש דשמא יקדמנו אחר, ולרבנן לא חשיב דבר האבד, ולכך אסרו. אמנם **המגן אברהם** (תקמ"ה סקכ"ד) כתב, דשטר מכירה הוי כשטר אריסות, ואם מכר קודם המועד אסור לכתוב שטר במועד.

כח) מתני', אפילו בספר עזרא. כתב **הריטב"א** דמיירי כשאין בו צורך

המועד, כיון שלא היו משתמשים בו אלא ביום הכיפורים (**יומא** סח:). **והקרבן נתנאל** (סימן כ"ד אות ר') כתב, דאם אין ספר תורה אחר מותר להגיהו, כיון דהוי כצרכי הרבים.

דף יט ע"א

א) רש"י ד"ה כדי פרנסתו, בהרווחה. **ובחידושי הר"ן** הביא **מהבה"ג,** דמיירי שאין לו מה לאכול. והקשה הר"ן, אם כן מאי שנא דפליגי תנאי בתפילין, הא אפילו שאר מלאכות אם אין לו מה לאכול שרי. ולכך נקט כדעת רש"י. **והקרן אורה** (אתוד"ה ר' יוסי) תירץ, דפליגי בתפילין כיון דחול המועד לאו זמנן.

ב) גמ', אורי ליה רב וכו'. הקשה **הקרבן נתנאל** (סימן כ"ד אות ש') מדוע הוצרך רב להורות ההלכה בזה, הא קיימא לן **בעירובין** (מו:) דר' מאיר ור' יוסי הלכה כר' יוסי. וביאר, דרב לא סבר כהני כללי וכדאיתא **בעירובין** (מז.). ואף דלא קיימא לן כרב, מכל מקום הביא **הרא"ש** (שם) למימרא דרב, משום דבדבריו מוכח להדיא דהלכה כר' יוסי.

ג) גמ', ר' יהודה אומר משמו וכו'. פירש **הריטב"א** בשם **רש"י,** דר' יהודה אומר משמו של ר' אליעזר, ופליג אתנא קמא דברייתא, כמו דפליג עליה בדברי חכמים.

ד) גמ', אמר ר' יוחנן הלכה בין באבן וכו'. הקשה **הפורת יוסף** הא ר' יוחנן אית ליה **בשבת** (מו.) דהלכה כסתם משנה, והיאך פסק הלכה דלא כמתניתין.

ה) תוס' ד"ה רבי יהודה, לכאורה מחמיר יותר מר' מאיר. כתב **הקרן אורה** דאין זה מוכרח, ואדרבה ר' יהודה מיקל טפי, דשרי ליטול שכר על ידי הערמה. ולר' מאיר אסור בהערמה ושרי רק בטובה ללא שכר כלל.

ו) תוס' ד"ה ר' יוסי, בתוה"ד, ומחמיר ר' יוסי יותר מכולהו. הקשה **הקרן אורה** לפירוש זה, אמאי הוצרך רב לפסוק הלכה כר' יוסי דכותב ומוכר כדרכו, הא שפיר הוי מצי לומר דהלכה כסתמא דמתניתין דאין כותבין, וההיתר למי שאין לו מה לאכול, כבר שמעינן ליה ממתניתין **דלעיל** (יג.).

ז) בא"ד, והשתא מתניתין אתיא כר' מאיר. הקשה **המהרש"א,** דאדרבה מתניתין אתיא טפי כר' יוסי דלא שרי אלא כשאין לו מה יאכל, ומתניתין דאין כותבין איירי כשיש לו מה יאכל. אבל כר' מאיר לא מצי אתיא, דהא קתני בריש מלתא דר' מאיר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו, ותנא קמא דמתני' לית ליה הכי, מדפליג ר' יהודה במתניתין וקאמר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו. **והרש"ש** כתב, דטעות סופר היא וצריך לגרוס דאתיא כר' יוסי.

ח) בא"ד, ויש מפרשים דכדי פרנסתו נמי וכו'. ביאר **המהרש"א,** דלא משמע להו דמיירי בשאין לו מה יאכל, אלא דכדי פרנסתו היינו דיש לו מה יאכל אלא דמשתכר בהרווחה. ולפי זה ר' יוסי שרי אף ביש לו מה יאכל. ונמצא דמתניתין דלא כתנאי דברייתא, כיון דלא שרי בה אלא למי שאין לו מה יאכל.

ט) בא"ד, וה"ר יונה פירש דאתיא כתנא קמא. כתב **המהרש"א,** דהיינו כר' מאיר דאיירי ברישא דברייתא, דלא אסרה מתניתין לכתוב אפילו לעצמו אלא כדי להניחם אחר המועד, אבל להניחם במועד שרי לעצמו, או בטובה אפילו לאחרים כר' מאיר. ובמתניתין דפליג ר' יוסי, היינו דמתיר לכתוב לעצמו אפילו להניחם אחר המועד, וכרב דאמר הכי בירושלמי כדאיתא בתוספות לקמן. **והקרן אורה** כתב, דאין הכרח דר' יהודה פליג, ואפשר דלפרושי אתא. והכי מסתברא כיון דלא יתכן דשרי להניח לאחר המועד, טפי מאוכל נפש דלא שרי אלא לצורך המועד (**כדלעיל** יא:).

י) בא"ד, דדילמא ר' מאיר ור' יהודה לטעמייהו וכו'. הקשה **הקרן אורה** דלפירוש הראשון שכתבו התוס' דר' יוסי מיקל טפי ושרי למכור כדי פרנסתו בריוח, כל שכן דשרי לעצמו. ומוכח דסבר דחול המועד זמן תפילין הוא, ואם כן מאי מהני מה דדחו דר' מאיר ור' יהודה לטעמייהו, הא אכתי יש להוכיח כן מדר' יוסי. אמנם לפירושא בתרא שכתבו, דר' יוסי מחמיר ולא שרי אלא באין לו מה יאכל, אבל בלאו הכי אפילו לעצמו אסור, אם כן לא שמעינן מדר' יוסי דחול המועד זמן תפילין הוא, ורק מר' מאיר ור' יהודה מוכח לה, ושפיר דחו משום דאזלו לטעמייהו.

יא) בא"ד, רב מעמיד המשנה וכו'. **התוס' במנחות** (לו:) **ד"ה יצאו** ביארו טפי, דמסתמא סבר רב דשבתות וימים טובים אינם זמן תפילין, דהא הכי הלכתא, ואם כן שפיר איכא ראיה דשרי להניח לצורך המועד. אמנם **הרש"ש** כתב, דלדברי התוס' לעיל דרב סבר דשבת זמן תפילין, ליכא ראיה מהתם, דהתיר להניח משום דאזיל לשיטתו.

יב) מתני',מפני שאמרו שבת עולה ואינה מפסקת וכו'. הקשה **הריטב"א,** דמשמע דאתי ליתן טעם מדוע רגלים מפסיקין, והא היינו רישא, ומה טעם הוסיף בדברים אלו. וביאר, דאין זו נתינת טעם אלא מילתא בעלמא קאמר, דהא אבילות דרבנן, והם תקנו שדין הרגלים שונה מדין שבת. **והנמוקי יוסף** (יא. מדפי הרי"ף) ביאר, דאתא לאשמועינן טעמא דהקובר מתו קודם שבת לא בטלה הימנו גזירת שבעה. והיינו משום דשבת עולה, ומטעם דלא נאמר בה דין שמחה כרגלים, אלא עונג. ומקצת אבילות נוהג בה, בדברים שבצנעא. ועל כן נמי אינה מפסקת. מה שאין כן רגלים דליכא בהו דין אבלות כלל משום שמחוייב בשמחה, ועל כן מפסיקין ואינם עולין.

יג) רש"י ד"ה שמונה ימים, בתוה"ד, מותר לאלתר בתכבוסת וכו'. הקשה **הגרע"א בגליון הש"ס** דסותר למה שכתב **רש"י ביבמות** (מג.) **ד"ה מקום שמותר,** דכיבוס מגזירת שבעה הוא, וגיהוץ מגזירת שלשים הוא. דהכא משמע דתרוייהו מגזירת שלשים. וכתב **הרש"ש** דאישתמיטתיה מה שכתב **המהרש"א** דטעות היא בדברי רש"י. או דגרסינן לה, ומיירי בתכבוסת של גיהוץ ולא בתכבוסת גרידא.

יד) רש"י ד"ה ראש השנה כשבת, הואיל ואינו אלא יום אחד. הקשה **הקרן אורה** הא עצרת נמי יום אחד. ולכך פירש, דחכמים סברי דהוקשו המועדות זה לזה, ואף עצרת כשאר מועדים כיון דיש בה דין שמחה. אבל ראש השנה ויום הכיפורים הוו כשבת שאין בהן דין שמחה.

טו) תוס' ד"ה שאם, בתוה"ד, כל שכן שיש לנו לקנסו. כתב **הקרן אורה** דמדברי התוס' משמע דטעמא משום קנסא, שלא גילח ערב הרגל. וכתב דמפירוש **רש"י** (יא. מדפי הרי"ף) **ד"ה גזירת ל'** דכתב, דלא בטלו היינו דתלויין ועומדין, אם יגלח לכבוד הרגל יבטלו לגמרי, ואם לא אסור לגלח

אחר הרגל עד ל׳. משמע דלא כהתוס׳, דאין זה קנס אלא מדינא דגזירת שלשים.

דף יט ע״ב

טז) תוס׳ ד״ה והתניא, הקשה בתוספות הרב אמאי לא אמר כתנאי. **והריטב״א** כתב, דאין הכי נמי דכונת הגמ׳ דנחלקו בה התנאים. **והקרן אורה** תירץ, דוהתניא קאי על אם לא גילח ערב הרגל אסור לגלח ברגל, אך אם גילח בערב הרגל יכול לגלח גם אחר הרגל, ואהא מייתי דלא אמרו שהימים בטלו לגמרי, וכדקתני בברייתא דאם לא גילח בערב הרגל, אסור בגילוח אחר הרגל.

יז) גמ׳, מקצת היום ככולו. כתב **הנמוקי יוסף** (יא: מדפי הרי״ף) **דהתוספות** סברי דבעינן דוקא מקצת מן היום, ולא מן הלילה. אך **הרמב״ן** כתב, דאפילו מקצת הלילה מהני.

יח) גמ׳, שמותר לגלח בערב שבת. כתב **הקרן אורה,** דמוכח מהכא שאם נאנס ולא גילח בטלה ממנו הגזירה גם אחר הרגל. דאם לא כן, מאי קא משמע לן רב חסדא, הא בלאו הכי שמעינן לה ממתניתין, דשנינו דשמונה ימים קודם הרגל בטלה ממנו גזירת ל׳, ומשמע דאף אם השמיני חל בשבת הדין כן, דכיון דלא גילח משום שבת, שרי ליה לגלח אחר המועד, והוא הדין לאונס.

יט) גמ׳, אבל כיון שעמדו מנחמין מאצלו מותר ברחיצה. כתב **הריטב״א** דדוקא אם עמדו מנחמין, אך אם לא היו מנחמין אסור כל היום. וכשחל יום שביעי בשבת אסור כל היום כיון דבשבת ליכא מנחמין. והוא הדין כשחל שביעי בערב הרגל ולא באו מנחמין אסור כל היום, והרגל מפסיקו.

כ) גמ׳, הלכה כאבא שאול ביום שלשים. ביאר **בחידושי הר״ן** דהלכה כמותו ביום שלשים משום דאבילות קלה היא, דלא אסר אלא בגיהוץ וגילוח ונטילת צפרנים בכלי. אבל ביום השביעי אין הלכה כמותו משום דאבילותו חמורה, ואסור בכמה דברים.

כא) גמ׳, קסבר אבא שאול מקצת היום ככולו. ביאר **הקרן אורה,** דרבנן ילפי דינא דאבילות שבעה ימים מקרא ד״והפכתי חגיכם״ (**כדלקמן** כ.). דכמו חג שבעה ימים שלמים, הכי נמי אבילות שבעה ימים שלמים ולא אמרינן דמקצת היום ככולו. אמנם אבא שאול יליף לה כדדרשו **בירושלמי** (פ״ג ה״ה) מקרא דמצורע ״אל נא תהי כמת״ (במדבר פי״ב, יב), ואמרינן דמקצת היום ככולו כמצורע. אמנם בבבלי לא הוזכרה האי דרשא, ואף על פי כן פסקינן לקמן כאבא שאול. וצריך לומר דהקילו באבילות דרבנן.

כב) גמ׳, הכל מודין כשחל שלישי שלו וכו׳. כתב **הרי״ף** (יא: מדפי הרי״ף) דהוא הדין כשחל יום ששי דאבילות בערב הרגל, ומשום דאכתי לא נשלמה אבלותו, והרגל מפסיקה. ולכך אסור ברחיצה עד שיחול הרגל. אמנם **הקרבן נתנאל** (סימן כו אות ו) דייק מדברי **רש״י ד״ה שאסר** דתליא מילתא בהא דבעינן שלשה ימים שלמים, אבל ביותר מכך ודאי דמותר ברחיצה.

כג) תוס׳ ד״ה אתיא, בתוה״ד, ויכול לגלח ביום עשרים ותשעה. הקשה **הקרן אורה** היאך אפשר דיגלח ביום כ״ט, הא מנזיר ילפינן דפרע לא הוי פחות מל׳ יום, ואם יגלח ביום כ״ט עדיין לא קיים דין פרע. ועוד, דלפי זה לא אתי שפיר הא דאמרינן ״ומודים חכמים לאבא שאול ביום שלשים״, דהא לרבנן היינו יום שלשים ממש, ולאבא שאול סגי בכ״ט יום, ודוחק לומר כן.

כד) תוס׳ ד״ה שאסור, בתוה״ד, ובשביעי לאבא שאול וכו׳. תמה **המהרש״א** מאי קשיא להו, הא ודאי בשביעי לרבנן לא אמרינן מקצת היום ככולו, אלא כשחל שמיני בשבת ערב הרגל, כיון דשלמה האבילות קודם יום טוב. מה שאין כן בשלישי דלא נשלמה האבילות. **והגרע״א בגליון הש״ס** הגיה דצריך לומר ״ובשמיני״, וכוונתו, דיש לגרוס ובשמיני לרבנן, כפי שביאר **הרש״ש** בדבריו. (ולא כנדפס בטעות).

כה) גמ׳, מונה חמשה ימים אחר הרגל. הקשה **הרמב״ן** (תורת האדם בענין הקריעה), דמהכא משמע דלא **כהגאון** [הביאו גם **הטור** בסימן ש״מ] דסבר דשבעת ימי האבילות צריכין להיות רצופין. ואין לומר, דשאני הכא דנהג דברים שבצינעא ברגל. דמכל מקום אכתי תיקשי למאן דאמר דאינו נוהג כן ברגל. ועוד, דעל כרחך דלדברי הכל הוי הפסק אבילות, דאם לא כן נמצא שנוהג אבילותו יותר משבעה, ולא מצינו שגזירות דאבילות נוהגות יותר משבעה.

כו) תוס׳ ד״ה ומלאכתו, בסוה״ד, דהכא מיירי בדבר האבד. כתב **השפת אמת** דשיטת התוס׳ דהא דמלאכתו נעשית על ידי אחרים אינה קולא, אלא איסור מלאכה קא משמע לן, ורק בדבר האבד שרי על ידי אחרים. אמנם **הריטב״א** (**לקמן** כ.) כתב, דאפילו בדבר שאינו אבד שרי. וכן כתב **הרמב״ן,** ופירש דקולא הקילו בו, דכיון דלא עביד מלאכה ברגל, הקילו לו בעשיית מלאכה באבילות דאחר הרגל.

דף כ ע״א

א) גמ׳, מאי לאו אסיפא לא ארישא. הקשה **הנודע ביהודה** (קמא או״ח סימן י״ד) מאי שנא רישא מסיפא, ואמאי במת לפני הרגל עולה לו הרגל, ואם מת בתוך הרגל אינו עולה. [וכבר עמדו בזה **התוס׳ לעיל** (יט:) **ד״ה קברו**]. ותירץ, דכשהתחיל אבילותו קודם הרגל, לולי האבילות היה יכול להסתפר בחול המועד, כדין מי שנאנס קודם הרגל. ומשום הכי הרגל עולה לו למנין שלשים, דהא נוהג באיסור תגלחת מחמת האבילות ולא מחמת הרגל. אבל בקברו ברגל, לא היה אנוס קודם הרגל, ואיסור תספורת דידיה לא משום האבילות אל משום הרגל הוא, ולכך מספקא לן אם עולה למנין שלשים.

ב) גמ׳, קיים כפית המטה וכו׳. כתב **הרא״ש** (סימן כ״ה) בשם **הראב״ד,** דמדלא נקט הקובר את מתו ג׳ ימים קודם הרגל כלישנא דמתניתין, וקתני קיים כפיית המיטה. משמע דדוקא אם היה קיום אבילות קודם הרגל, עולה לו. אבל אם לא קיים האבילות בשוגג או במזיד אין רגל מפסיקו, מטעם שלא יהא חוטא נשכר. **והרמב״ן** (תורת האדם סוף ענין האבילות) כתב, שהדבר דומה לנזיר שעבר על נזירותו דנוהג איסור כימים שנהג בם היתר כדאיתא **בנזיר** (לב.). וכתב **הקרן אורה,** דעל כרחך אין טעמו דהרא״ש כהרמב״ן, דהא כתב **הטור** משמו (יו״ד סימן שצ״ח), דהיינו דוקא

כשלא נהג כלל, אבל אם נהג מקצת אבילות אינו מחויב להשלימן. ואי טעמו משום דדמי לנזיר אמאי לא ישלים הימים שלא נהג אבילות.

ג) גמ', ואימא עצרת דחד יומא. ביאר **הריטב"א,** דהיינו משום דתפסת מועט תפסת תפסת מרובה לא תפסת. ומשנינן, דחגיכם כתיב לשון רבים. חד כנגד חג גדול היינו שבעה לאבילות. וחד כנגד חג קטן לשמועה רחוקה.

ד) גמ', יחידאה היא. פירש **הריטב"א,** דאינה יחידאה ממש, דהא אלישע בן אבויה וזקנים שעמו אמרוה. אלא דהויא כיחידאה דאין הלכה כמותם, אלא כר' עקיבא המיקל באבל.

ה) גמ', ושאל את אלישע בן אבויה. כתב **היעב"ץ** דאין זה אחֵר, אלא תנא שהיה קודם לו ושמו כן. וכדמוכח **בגיטין** (נו:) דר' יצחק היה זקן בימי החורבן בזמן רבן יוחנן בן זכאי, ואחֵר היה אחר החורבן, ולא יתכן דר' צדוק שאלו כן. **ובנזיר** (מד.) גרסינן ר' יהושע בן אלישע.

ו) רש"י ד"ה תנא דידן, היינו תנא דברייתא. ביאר בספר **יד דוד** (ומקצת דבריו כתב **בהגהות מהר"ב רנשבורג**) דאזיל לשיטתו (**לעיל** יט.) **ד"ה ואין,** דלא בעינן דוקא ג' ימים וסגי בשעה אחת. ואי נימא דכוונת רבא לתנא דמתניתין, אמאי נקט הש"ס, רבא אמר, דמשמע דרבא פליג אדר' יוחנן, הא תרוייהו אמרי דסגי בשעה אחת, ועל כרחך דכוונתו דרבא לתנא דברייתא דבעי ג' ימים ודלא כר' יוחנן. אבל הקשה אמאי פסק רבא כר' אליעזר דשמותי הוא ואין הלכה כמותו. וביאר **היד דוד** דאין כוונת רש"י לברייתא דר' אליעזר ורבנן, אלא לברייתא דלעיל דהקובר מתו שני ימים קודם לרגל, דמוכח מינה דבעינן דוקא ג' ימים.

ז) תוס' ד"ה שכבר נתעסקו, תנחומין וברכה וכו'. כתב **הקרן אורה** דמדברי **הרמב"ם** (פ"י מאבל ה"ח) משמע דאין אבילות כלל ברגל ואף ענין תנחומין. ומפרש דהא דנתעסקו בו רבים היינו שמחת יום טוב. וביאר דהיינו טעמא דהשמיטו **הרי"ף והרמב"ם** להא דרבים מתעסקין לנחמו ברגל, משום דסברי דאינו מדין תנחומין, אלא מדין שמחת יום טוב ואינו מהלכות אבילות. אמנם **בסוכה** (מא:) איתא, כך היה מנהגן של אנשי ירושלים, אדם יוצא מביתו ולולבו בידו וכו' הולך לבקר חולים <u>ולנחם אבלים</u> לולבו בידו וכו'.

ח) תוס' ד"ה שלשה, דהוא הדין דמלאכתו נעשית על ידי אחרים. כתב **הקרן אורה** דמהכא מוכח דתוס' סברי דהא דמלאכתו נעשית על ידי אחרים קולא היא, וכשיטת **הרמב"ן והריטב"א** (**לעיל** יט: אות כו). ודלא כמו שכתבו (שם) **תוס' ד"ה ומלאכתו** דאיסור מלאכה הוא, ולא שרי אלא על ידי אחרים בדבר האבד.

ט) תוס' ד"ה אמר רבי יוחנן, קשיא לי וכו' הלכה כסתם משנה. תירץ **המלא הרועים** דכיון דסבר ר' יוחנן (**לקמן** כב:) דהלכה כדברי המיקל אף ביחיד נגד רבים, אפשר דסבר נמי דהלכה כדבריו אף כנגד סתם משנה. אבל רבא לא סבר לכללא דהלכה כהמיקל באבל, וכדמוכח **לעיל** (יט:) דפסק דאין הלכה כאבא שאול ופליג אנהרדעא דסברי דהלכה כהמיקל. ולכך קאמר דהלכה כתנא דידן דהיינו תנא דסתם משנה. ועל פי זה ביאר הא דקאמר רבא לקמן דיחידאה היא, והיינו לשיטתו דאין הלכה כמיקל. אבל לדידן דהלכה כמיקל, לא בעינן לומר דיחידאה היא, דאפילו אם היו רבים אין הלכה כמותם, אלא כמיקל.

י) תוס' ד"ה מה חג, ובירושלמי משני דאין למדין מקודם מתן תורה. הקשה **המהר"ץ חיות** דדברי **הירושלמי** סתרי, להא שהביאו **תוס'** (**לעיל** ח:) **ד"ה לפי** מהירושלמי, דדינא דאין מערבין שמחה בשמחה ילפינן מקרא ד"מלא שבוע זאת", והתם מיירי גבי לבן דהיה קודם מתן תורה, והיאך למדים הימנו.

דף כ ע"ב

יא) גמ', שמע מינה אבל אסור בנעילת הסנדל. הקשה **הרמב"ן** (תורת האדם ענין שמועה וליקוט עצמות) מאי קא משמע לן בזה, פשיטא דהכי הוא, דבמה ינהג יום אחד. ומכח זה הוכיח דאין צריך לנהוג כל דיני אבילות וסגי לעשות מעשה הניכר לשם אבילות. אבל **הקרן אורה** כתב, דהאי "שמע מינה" קאי אפילו אשמועה קרובה, ולכך נקט שמע מינה, דשפיר קא משמע לן דאסור אף בנעילת הסנדל.

יב) גמ', שמע שמועה קרובה ברגל וכו'. כתבו **בחידושי הר"ן והריטב"א,** דמהכא מוכח דאין הרגל מפסיק למי שלא שמע. דכיון דלאחר הרגל הויא שמועה רחוקה, על כרחך דקודם הרגל כבר עברו כ' יום, ואפילו הכי קרי לה קרובה.

יג) גמ', תני ר' אדא דמן קסרי וכו'. ביאר **הקרן אורה,** דר' אדא קא משמע לן, דאף דשבת עולה למנין אבילות, ואפילו בתחילתו, כגון דשמע שמועה קרובה בשבת. מכל מקום הכא אינה נחשבת ליום ראשון דאבילות, כיון דאין נוהגין אבילות בשבת, וממילא נעשית רחוקה למוצאי שבת.

יד) תוס' ד"ה קורע וכו', דוקא וכו' אבל שמע שמועה רחוקה בחול אינו קורע כלל. אמנם **הרי"ף** (יב: מדפי הרי"ף) כתב, דהאי בעיא מיירי לענין שמועה רחוקה אי חייב בקריעה. וכן פירש **הרא"ש** (סימן ל"ד). וכתב, דלפי זה למסקנת סוגיין קורע על אביו ואמו אף בשמועה רחוקה. **והרמב"ן** (תורת האדם ענין שמיעה וליקוט עצמות) כתב בשם **הראב"ד,** דהאי בעיא מיירי בשמועה רחוקה לענין קריעה על אביו ואמו בלבד ולא בשאר קרובים. והרמב"ן הקשה לדבריו, דסתמא דהש"ס משמע דפליגי בכל קרובים.

טו) בא"ד, והא דאמר בסמוך וכו'. כתב **היד דוד,** דהוא ענין בפני עצמו, ונתכוונו לאפוקי מפירוש **רש"י** שהביא **הריטב"א** דמיירי בגברא ערטילאי.

טז) גמ', לאחר שבעה אינו קורע. הקשה **הפורת יוסף** דשפת יתר היא, דודאי אינו קורע. ותירץ, דקא משמע לן, דדווקא לאחר ז' אינו קורע, אבל ביום השביעי אף דעמדו מנחמים מאצלו, כיון דלא קרע, חייב לקרוע. והוסיף, **דהרא"ש** (סימן פ') כתב, דלא אמרינן דמקצת היום ככולו ביום השביעי, אלא במי שנהג אבילות, הלכך היכא דאכתי לא קרע לא, וצריך לקרוע.

יז) גמ', כי תניא ההיא לכבוד אביו ואמו. הקשה **הריטב"א** ודקארי לה מאי קארי לה. ותירץ, דמשנינן דהתם רשות נתנו לו מפני כבוד אביו ואמו וליכא משום בל תשחית. אבל בשאר קרובים אינו רשאי לקרוע משום בל

תשחית. אמנם חיובא ליכא כלל אפילו באביו ואמו.

יח) גמ', הוסיפו עליהם אחיו וכו'. כתב **הקרן אורה** דמהכא מוכח כשיטת **הגאונים** (הביאם **הרמב"ן** בתורת האדם בענין האבילות) דיום ראשון דאבילות מן התורה, וכדעת **הרמב"ם** (פ"א מאבל ה"א). דאי נימא דמדרבנן, מאי קאמר "הוסיפו עליהן" הא כל ענין האבילות מדרבנן. וכתב דיש לדחות דלעולם האבילות דרבנן, אלא דאנינות דידהו דאורייתא, והא דהוסיפו עליהן קאי על אנינות לשאר קרובים.

יט) גמ', לא אמרו לכבוד אשתו אלא חמיו וחמותו. כתב **הטור** (יו"ד סימן שע"ד) דטעם החיוב משום כבוד חמיו וחמותו. **ובתשובה מאהבה** (ח"ג סימן שע"א) הוכיח מהכא דיש חיוב לכבד חמותו. **והב"ח והט"ז** (יו"ד סימן ר"מ) לא ציינו דהמקור לכך מהכא, אלא הביאו **מהצידה לדרך** שכתב דיש חיוב לכבד אחותו.

כ) גמ', שם. כתב **הרמב"ם** (פ"ב מאבל ה"א) דאבילות דאיש על אשתו מדבריהם. וכתב **הלחם משנה** (שם) דמדהקילו באבילות אשתו שאינו מתאבל על קרוביה, ואף דאבילות דשאר קרובים דאורייתא, על כרחך דאבילות דאשתו דרבנן. אמנם **הטור** (סימן שצ"ח) הביא **מהרמב"ן** דאבילות דז' מתים המפורשים בתורה הוו דאורייתא, ואשתו בכללן.

כא) גמ', אידכר דמיושב קרע קם קרע מעומד. כתב **הטור** (או"ח סימן ח) דצריך להתעטף בציצית מעומד. **והבית יוסף** הביא **מהסמ"ק** דילפינן לכם לכם מספירת העומר. **והאליה רבה** (שם) הביא **מהדרישה** דאם ישב אינו חוזר, ולא דמי לקריעה. והקשה, דאם בקריעה דרבנן אינו יוצא במיושב כל שכן לציצית דאורייתא. ותירץ, דבציצית אף אם לא עמד כשנתעטף, מכל מקום כל זמן שלובשו הויא מצוה, ונמצא דמקיימה מעומד. אבל בקריעה, כיון דקרע נסתלקה המצוה ונמצא דלא קיימה מעומד כדבעי.

כב) תוס' ד"ה ואחותו, לא מיבעי מאביו וכו'. כתב **הרש"ש** דתוס' מפרשי דסגי באחותו מאביו ולא מאמו, ומאמו ולא מאביו. והקשה, אמאי לא פירשו דבעינן דתהא אחותו מאביו ואמו יחד. אמנם **המרדכי** (תתפ"ז) הביא מעשה **דרבינו יואל** שמתה אחותו מאמו ולא מאביו, שהלך בו ביום לרחוץ, כדי להורות דהלכה דבעינן שתהא אחותו מאביו ואמו דוקא.

כג) תוס' ד"ה ומרחצת לו, בחמין קאמר וכו'. כתב **הרש"ש** דכוונת תוס' לבאר קושית הגמ' כדכתב **הרא"ש** (סימן לה), דמדקתני מרחצת פניו ידיו ורגליו משמע דאינו נוהג עמה אבילות, וסתם רחיצת פניו ידיו ורגליו, הויא בחמין כדאיתא **בשבת** (כה:). ובאידך ברייתא איתא דנוהג עמה אבילות. ומוכח דשאני שאר קרובים מחמיו וחמותו. והיינו דלא **כרש"י ד"ה קשיין** דביאר, דקשה מהא דמצעת מטתו, להא דכופה מיטתו.

דף כא ע"א

א) גמ', הכא כתיב ויקם ויקרע. ביאר **הריטב"א,** דדייק מלישנא דקרא דמשמע שהיה יושב, והקפיד לעמוד ולקרוע. אמנם גבי חליצה לא כתיב "יעמוד ויאמר", דמשמע דאם ישב יעמוד. אלא "ועמד ואמר", לשון סיפור דברים בעלמא, וליכא קפידא בעמידה.

ב) גמ', ואסור לקרות בתורה. איתא **בירושלמי** (פ"ג ה"ה) שאם היה להוט אחר התורה מותר ללמוד. **והבית יוסף** (סימן שפד) הביאו, וכתב שלא כתבוהו הפוסקים. וכתב **הברכי יוסף** (שם) שהיה אחד מגדולי דורו, שלמד בימי אבלותו הלכות אבילות בעיון רב בינו לבין עצמו, וכתב בספר מה שנתחדש לו. ואין לעשות כן, דכיון שמעמיק בעיונו ומחדש, אין שמחה גדולה מזו ולא התירו ללמוד אלא בפשט הדברים.

ג) גמ', ונכנס לבית המדרש ודרש כל היום כולו. כתב **בבאר הגולה** (סימן שפד) דיש להגיה בדברי **הרמ"א** (שם, א) דברבים צריכים לו מותר לדרוש בעצמו. וכדחזינן ממעשה דר' יוסי שדרש איהו גופיה כל היום. אמנם **המרדכי** (סימן תתפח) כתב, דאסור לאבל לדרוש מעצמו, כדאיתא להלן דאסור להעמיד מתורגמן, וכל שכן שאסור לדרוש בעצמו. ור' יוסי דדרש הוי על ידי לחישה לאחר.

ד) גמ', אבל ב' ימים הראשונים אסור להניח תפילין. כתב **הר"ן** (**סוכה** יא: מדפי הרי"ף) דהא דנקט דאסור ב' ימים, ומאידך גיסא קאמר דיום שני מותר, היינו משום דמקצת היום ככולו, ואסור להניח תפילין רק במקצת היום השני, ויניחם אחר כן. והוסיף, דמדברי **הרי"ף** (שם) נראה, דיום שני מותר כולו בהנחת תפילין, ואם כן קשה היאך אמרינן דאסור בב' ימים הראשונים. וכתב בשם **הרמב"ן,** דאף דמקצת שני אסור בהנחת תפילין, חשבינן להאי מקצת, מליל שני, אף על גב דלילה לאו זמן תפילין. ונמצא דיום השני אסור מקצתו בלילה, והיום עצמו מותר כולו בהנחת תפילין. וסיים הר"ן, דעדיין קשה מדוע נקט דב' ימים הראשונים אסור בהנחת תפילין.

ה) גמ', משני ושני בכלל מותר להניח תפילין. כתב **הצל"ח** (**ברכות** יז:) דלר' יהושע דאיסור הנחת תפילין אינו אלא ביום הראשון דאבילות דידיה מדאורייתא, בשאר קרובים דאבילותן מדרבנן (**כדלעיל** כ:), מותר בהנחת תפילין אף ביום הראשון. אבל לר' אליעזר דאסר הנחת תפילין גם בשאר ימים דהוו דרבנן, הוא הדין דאסור אף בהני קרובים.

ו) גמ', מאי טעמא דר' יהושע וכו'. כתב **הקרן אורה** דלכאורה מוכח מהכא דלא כשיטת **הגאונים** (הביאם **הרמב"ן** בתורת האדם), דיום ראשון דאבילות מדאורייתא. דאם כן מאי בעי בטעמא דר' יהושע, הא שפיר קאמר דאינו פטור מהנחת תפילין אלא ביום הראשון דהוי דאורייתא, ובשאר ימים דהוו מדרבנן, חייב. ותירץ, דמיבעי לן הכי משום דאף אי אבילות דאורייתא, מכל מקום פטור תפילין מדרבנן הוא משום דמעולל בעפר. ואם כן אמאי לא יליף כר' אליעזר מ"ימי בכי דמשה", דמעולל בעפר ב' ימים. ומשני, דילפינן מקרא ד"אחריתה כיום מר", דליכא מרירות אלא ביום הראשון.

ז) גמ', אמר עולא הלכה כר' אליעזר בחליצה. הקשה **השפת אמת** הא למאי דמסיק דלעולא חולץ בשני, אם כן הלכה לגמרי כר' יהושע, ולענין מה הלכה כר' אליעזר. ותירץ, דהא דלר' יהושע חולץ היינו בכל ימי השבעה כשבאו פנים חדשות. ולר' אליעזר חולץ רק בשני. ובהאי סבר עולא דהלכה כר' אליעזר בחליצה.

ח) רש"י ד"ה אודייני, מכתשת גדולה. כתב **בחידושי הר"ן** דיש מפרשים דהיינו אמבטי של מים. ויש מפרשים, דהיינו נסר רחב שמכסין בו פי הבור.

ורבינו יהונתן פירש, דהיינו עריבה שכפאה וישב עליה.

ט) רש"י ד"ה ואסור לקרות, בתוה"ד, אבל הני אית בהו שמחה. **והרמב"ן** (בתורת האדם) יישב, דלא פסיקא ליה למיתני חוץ מתלמוד תורה, כיון שהאבל חייב בקריאת שמע שחרית וערבית, ומקיים בזה מצות תלמוד תורה כדאיתא **במנחות** (צט:). והכי נמי לסברת **רבינו יעקב** בזקנותו **בתוס' ד"ה ואסור,** דאבל מותר לקרות בדברים המותרים בתשעה באב.

י) תוס' ד"ה אלא, בתוה"ד, כמו ועמדו וקדשו וכו'. ביאר **היעב"ץ,** דהיכא דנקט פעולה אחרת עם העמידה, אין הכוונה לעמידה ממש. וכמו ועמדו וקדשו, דודאי לא בעינן קידושין דוקא בעמידה, אלא שעמדו והפסיקו ממה דעסקו בו עד עתה וקידשו, וכן בשאר דוכתי מורה העמידה על הפסקה. אך היכא דנקט עמידה לחוד, ודאי דהכוונה לעמידה ממש.

יא) תוס' ד"ה דאי לא תימא, בתוה"ד, דלא גבי מת כתיב. ביאר **היד דוד** כוונתם, דכיון דלא מיירי במת, אין השכיבה ארצה מדין אבילות אלא מחמת צער ומדברי הגמ' משמע דענין אבילות הוא. ותירצו, דאין הכי נמי עשה כן משום אבילות כיון שאמר הנביא שימות.

יב) בא"ד, דליכא למימר ושכב היינו כפיית וכו'. **הריטב"א** הוסיף לבאר, דהא על כרחך לא יתכן דדוד לא קיים כפיית המטה, וודאי דאף שכפה מיטתו שכב בארץ, והיינו מילתא יתירא, דהא מדינא צריך לכפות מטתו ולשכב עליה. ומשנינן דכעין ארצה קאמר, ושכב על מיטה כפויה, וליכא מילתא יתירתא.

יג) בסוה"ד, ולהוכיח קריעה מכפיית המיטה. ביאר **המהרש"א** דניחא לן לשנויי הכי, מלומר דעביד מילתא יתירתא בקריעה ולהוכיח דמילתא יתירתא היא מכפיית המיטה, דעביד בה נמי מילתא יתירתא, ואף על פי שכפאה שכב על קרקע. ולא ניחא לן לומר ולהוכיח כן, אלא דלא עבד כלל מילתא יתירתא, לא בקריעה ולא בכפיית המיטה. וכן ביאר **הפורת יוסף,** וכתב דיש לגרוס, וניחא ליה לשנויי הכי ולהוכיח קריעה, מלומר מילתא יתירתא מלבד כפית המיטה.

יד) תוס' ד"ה אלו דברים, בתוה"ד, כי אם לידי שחוק ענין עטיפת ישמעאלים. כתב **ההגהות מיימוני** (פ"ה מאבל אות ע') שהדבר מביא לידי שחוק מהגויים ועבדים ושפחות שבינינו. והקשה **התפארת ישראל** (כללי שמחות ריש סדר מועד) היאך ביטלו מצוה מפני שחוק האומות, הא אל יבוש מפני המלעיגים עליו בעבודת הבורא. ואין לתרץ דגדול כבוד הבריות דדוחה לא תעשה שבתורה. משום דאמרינן הכי דוקא כשמתבזה על ידי דבר אחר כשישמור המצוה, כגון שנפסקה ציציתו בכרמלית בשבת, אך לא מצאנו שחששו לבושה בקיום מצוה. ותירץ, דבאבל הקילו וכדאשכחן דשרי לגלח בתכפוהו אבליו (**לעיל** יז:). ובעמק ברכה (אנינות א) תמה, מדוע בארץ ישראל שכולה יהודים, אין נוהגין בעטיפת ישמעאלים, דליכא פטור משום נכרים, ובפרט שהערבים עדיין נוהגים בעטיפה זו.

דף כא ע"ב

טו) גמ', ג' ימים הראשונים אסור במלאכה. ביאר **הנימוקי יוסף** (יג. מדפי הרי"ף) דטעמא משום דג' ימים לבכי, ואם יתעסק במלאכה, יתעצל מן הבכי, והוי זלזול למת. וכן כתב **בשיטת ריב"ב** (שם). ועיין באות הבאה.

טז) גמ', שם. בירושלמי (פ"ג ה"ה) פליגי באיסור מלאכה, דלתנא קמא הוי ב' ימים, ולבר קפרא ג' ימים. וכתב **הנמו"י** (יג: מדפי הרי"ף), דהבבלי סבר כבר קפרא. וכתב **השפת אמת** דמסתמא דברייתא ליכא הוכחה כל כך אם אסור כל ג' דוקא, ודאפשר דכיון דקיימא לן כאבא שאול **לעיל** (יט:) דמקצת היום ככולו, הכא נמי אסור במלאכה רק במקצת יום ג'. **והדעת תורה** (סימן שפ) הביא מספר **האשכול** (סימן מח) דביום ג' אמרינן דמקצת היום ככולו. אמנם **בפסקי תוס'** (אות קח) מבואר דיום ג' כולו אסור במלאכה ורק ביום ד' מותר. וכן כתב **הרמב"ם** (פ"ה מאבל ה"ח).

יז) גמ', ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה. הקשה **בהערות הגרי"ש אלישיב** מאי קא משמע לן, פשיטא דכיון דבלאו הכי מתפרנס מן הצדקה, אסור בעשיית מלאכה. וביאר, דמיירי בעני שאם לא יעשה מלאכה יצטרך להתפרנס מן הצדקה, ואפילו הכי אסור בעשיית מלאכה.

יח) גמ', והאשה טווה בפלך בתוך ביתה. ביאר **בחידושי הר"ן,** דמותרת לעשות מלאכת עראי בצינעא, ואם אין די לה בטויה, מותרת אף במלאכה אחרת. כמו שהתירו **לעיל** (יג.) שכר פעולה במועד למי שאין לו מה לאכול. וכן ביאר **הרדב"ז** בדעת **הרמב"ם** (פ"ה מאבל ה"ח). אך הקשה לשיטה זו, דלכאורה חומרא יתירא היא לגבי אשה, דמאי שנא מאיש עני דהתירו לו מלאכה בצינעא, דלאשה דלא התירו לכתחילה אלא אם כן אינה מספקת. וביאר, דהאשה טווה בפלך, היינו אף בג' ימים ראשונים, משום שהבטלה מביאה לידי זימה, ומשום הכי לא התירו לה אלא מלאכת עראי בצינעא, ואין חילוק בין עשירה לעניה. ולפי זה ביאר דברי **רש"י ד"ה אשה** דפירש אשה אבילה טווה בפלך. ולכאורה קשה מאי קא משמע לן הא ודאי באבילות עסקינן. אלא, דאתא לאשמועינן דבכל זמן אבילותה קא מיירי, ואפילו בג' ימים ראשונים. אמנם לאחר ג' ימים דין עניה כעני, ומותרת בכל מלאכה בתוך ביתה. אמנם **ברש"י** (יג: **מדפי הרי"ף) ד"ה טווה** מבואר דלא כהרדב"ז, דפירש דטווה בפלך מג' ימים ואילך, והיינו דבג' ימים ראשונים אסורה. והא דטווה בפלך אינו משום בטלה, אלא **כהר"ן** דלא הותרה אלא במלאכת עראי.

יט) [**גמ' שם,** (עיין באות הקודמת). עוד יש לומר על פי הגמ' **במגילה** (יד:), אשה בהדי שותא פילכא. וביאר **רש"י ד"ה בהדי שותא,** שבזמן שמדברת היא טווה. והיינו שפעולת הטוויה לא גורמת לה היסח הדעת. ואם כן כיון דהטעם שנאסר האבל במלאכה היינו משום היסח הדעת מהאבילות, אם כן במקום שאין היסח הדעת שרי. (א.ל.)]

כ) גמ', מכאן ואילך הולך ואינו יושב במקום המנחמין. כתב **בחידושי הר"ן** דיש מפרשים דמכאן ואילך אין מותר לילך אלא לכבוד אבל אחר שהוא קרובו, אבל בשאינו קרובו, אסור כל שבעה. והר"ן פירש, דמכאן ואילך מותר לילך לכל אבל, דהא סתמא נקט בברייתא, ומשמע בכל גוונא.

כא) גמ', מכאן ואילך שואל ומשיב כדרכו. הקשה **הרש"ש** דשפת יתר היא, דכיון ששואל כל שכן שמשיב. עוד הקשה, דכיון דאשמועינן דמג' עד ז' משיב, כל שכן דמשיב מכאן ואילך. ותירץ על פי מה שכתב **הט"ז** (יו"ד

סימן רמ"ב סק"ז), דהמשיב שלום צריך להוסיף על דברי השואל. וקאמר הכא דמג' ועד ז' משיב ללא הוספה, אבל מז' ואילך משיב כדרכו דהיינו בתוספת דברים. **והמאירי** פירש, דמג' ועד ז' אינו משיב כדרכו אלא בשפה רפה, אבל מכאן ואילך משיב כדרכו.

כב) גמ', כבוד רבים שאני. כתב **הריטב"א** דמשמע דלא התירו להשיב כדר' עקיבא, אלא משום כבוד רבים, אבל בסתמא אסור אפילו בלשון זו שאינה שאילת שלום ממש. ודלא כאותם דסברו להתיר כן, כיון שאינה לשון שאילת שלום.

כג) רש"י ד"ה כל שכן ששכרכם כפול, שלכבוד התורה באתם. כתב **המרדכי** (תתצ"ז) דאבל אומר לרבים שבאו לנחמו, לכו לבתיכם לשלום ושכרכם כפול.

כד) גמ', דלא ידעי. הקשה **הריטב"א** דתימה לומר שלא ידעו שהוא אבל, דהא בתוך ז' מיירי, ועניני האבל מוכיחין עליו, כעטיפת הראש וכיוצא בזה. ותירץ, דזימנין דיתיב עראי בלא עטיפה, ולא הכירוהו. אי נמי, שמצאוהו בדרך, דאינו נוהג בה בעטיפת הראש.

כה) רש"י ד"ה מן הצד, שאמר וכו' ואינו מזכיר שם המת. כתב **בהערות הגרי"ש אלישיב** דמדבריו משמע דבתוך י"ב חודש, צריך להזכיר שם המת כשמנחם את האבל. אמנם מדברי **הנימוקי יוסף** (יג: מדפי הרי"ף) משמע, דלאחר י"ב חודש אומר לו תתנחם מן השמים, אבל קודם לכן מוסיף ואומר לו תתנחם מן השמים, מאבל זה שאירע עליך.

כו) תוס' ד"ה מכאן ואילך הולך, בתוה"ד, שחושב ט' באב כמו לאחר שלשה. הקשה **המהרש"א** דאין מוכח מהאי ראיה אלא דאבל מיום שלישי ואילך שרי לילך לבית הכנסת. אבל אכתי ליכא ראיה, דתשעה באב הוי כלאחר ג'. וביאר, דמדברי **תוספות הרב** משמע, דהאבל בא לבית הכנסת בתשעה באב, אפילו ביום הראשון לאבילותו, וכשיבא שפיר מיקרי בית האבל. ואי נימא דתשעה באב הוי כמו קודם ג', היאך יכולים הציבור לילך לשם, והא אבלים הן, ואין אבל הולך לבית הכנסת. **והשפת אמת** כתב, דאין צורך בכל זה, אלא כונתם, דאי נימא דתשעה באב הוי כקודם ג', אם כן היאך הולכין להתפלל בבית הכנסת, הא אבלים נינהו, ואין האבל הולך אפילו לבית האבל. ועל כרחך דהוי כלאחר ג' דשרי לילך לבית האבל, ולכך הולכין לבית הכנסת דחשיב כבית האבל, וממילא הוא הדין לאבל עצמו, דשרי לילך בתשעה באב לבית הכנסת, לאחר ג'. והיינו דלא כהמהרש"א דשרי לאבל לילך בתשעה באב לבית הכנסת, אף ביום הראשון לאבלותו.

כז) בא"ד, שם. מוכח מדברי **התוס'** דסברי **כהר"ן** (**לעיל** אות יט) דאבל מותר לילך לאחר ג' לכל אבל, ולכך יכול לילך לבית הכנסת בתשעה באב, דהוי כבית האבל. (עיין באות הקודמת). אך **ליש מפרשים** שהביא הר"ן דרק לאבל שהוא קרובו מותר לילך לאחר ג', הוא הדין דאבל אסור לילך לבית הכנסת בתשעה באב, דהוי כבית האבל דעלמא ולא דקרובו.

כח) גמ', בא ממקום קרוב מונה עמהן. כתב **הלחם משנה** (פ"ז מאבל ה"ד), דמדברי **הרמב"ם** (שם) משמע דמיירי כשלא ידע מענין המיתה עד שבא. ודעתו **כהרא"ש** שהביא **הטור** (סימן שע"ה) דדוקא בשלא שמע, מונה עמהן. אבל אם נודע לו קודם שבא, לא מסתבר כלל שיקצר אבילותו מחמת שבא למקום אחיו. והוסיף, **דהרמב"ן** פליג, וסבר דבכל גוונא מונה עמהן.

כט) גמ', מונה עמהן. נסתפק **הדעת תורה** (סימן שע"ה) כשמונה עמהן, מה הוא לענין הנחת תפילין. האם כיון דמצטרף אליהם, יניחן. או דמכל מקום לדידיה הוי יום שמועה ולא יניח. **ובשו"ת האלף לך שלמה** (יו"ד סימן ש"ו) כתב, דאסור בהנחת תפילין ביום הראשון, משום דלא הקילו בזה אלא לענין שבעת ימי האבל, דמדרבנן הן, אבל איסור תפילין ביום הראשון מדאורייתא, ולא הקילו בו. [אמנם יש לדון לפי מה שכתב **הרא"ש** (סימן ג') דאבילות דיום שמועה מדרבנן. (ר.ג.)].

ל) גמ', והוא שיש גדול הבית בבית. ביאר **בשו"ת הרשב"א** (ח"א סימן תע"ח) דטעמא, משום דהבא ממקום קרוב טפל כלפי הגדול ומצטרף אליו. **עוד כתב,** (שם סימן תקל"ב) דגדול הבית, היינו מי שעיקר הבית תלוי בו, ואפילו אם הוא הקטן שבאחים. **והריטב"א** פירש, דגדול הבית היינו גדול המשפחה, שהוא גדול האבלים המתאבלים.

לא) תוס' ד"ה מקום, פירשו בה"ג דהיינו י' פרסאות. כתב **הנחל אשכול** (אבילות מ"ט ט') שבזמן הזה שנתחדשה מסילת הברזל, כל שיכול לבא על ידה ביום אחד, חשיב מקום קרוב. **ובשו"ת האלף לך שלמה** (יו"ד סימן שט) כתב, דשיעור מקום קרוב, היינו בהליכה ולא על ידי סוסים ופרדים. וכדאיתא **בפסחים** (צד:) שאף ביכול לבא על ידי סוסים ופרדים הויא דרך רחוקה.

לב) תוס' ד"ה אפילו, בתוה"ד, מקצת היום ככולו לא הוי בלילה. כתב **הרמב"ן** (תורת האדם עניני אבילות) דבלילה נמי אמרינן מקצת היום ככולו (וכשינויא קמא דתוס'), ומשום הכי מותר לאבל לרחוץ ולנעול מנעליו בליל שביעי. אך **הרא"ש** (סימן ל') כתב דלא אמרינן הכי, וכדברי התוס'. וכתב **הרדב"ז** (ג' תקנ"ט) דלצורך מצוה כגון תלמוד תורה וכיוצא בזה, יש לומר בליל שביעי, מקצת היום ככולו.

דף כב ע"א

א) גמ', הלך גדול. פירש **רש"י ד"ה הלך,** דהלך אחר מיטתו לקוברו. אבל **הרא"ש** (סימן ל"ח) פירש, שהגדול הלך לעשות צרכי המת, לעשות לו מצבה או לצורך בנין הקבר, ובא אחד מן האחין תוך שלשה. וכתב **הקרבן נתנאל** (אות י') דמיאן בפירוש רש"י, משום **הירושלמי** (בפרקין ה"ה הביאו הרא"ש סימן ל"ט), דקאמר שאם גדול המשפחה אינו עם בני הבית אלא בבית הקברות, מונין משיסתם הגולל. ומוכח דכולן טפלין אליו, והוא הדין לאותו אחר שבא, ומאי מיבעיא לן בהלך הגדול. ומשום הכי פירש, דמעיקרא נהגו אבילות כולם יחד, אלא דלאחר מיכן הלך הגדול לצרכי המת, ומספקא לן אם כישנו בבית דמי. **ובתוס' הרא"ש** הקשה עוד לשיטת רש"י. הא מה שמונה עמהן היינו דוקא אם לא ידע מענין האבילות, אך הכא שידע ונהג באבילות והלך לבית הקברות, ומשום הכי החל באבלותו עם סתימת הגולל, לא מסתבר שיקצר ימי אבילותו מחמת בני הבית.

ב) רש"י ד"ה הלך גדול וכו', ושהה שם ג' ימים. ביאר **בהערות הגרי"ש**

אלישיב דהא דנקט ג' ימים לאו ימים שלמים הן, כיון דבעינן תוך ג' ימים.

ג) רש"י ד"ה דלא אזליתו, בתוה"ד, כשמוליכין המיטה מבבל לארץ ישראל לקבור. מוכח דשיטת רש"י **כהרמב"ן והרמב"ם** שהביא **הרא"ש** (סימן ל"ט), דהא דאמר דרבא, היינו דוקא כשמוליכין המת מעיר לעיר, דכיון שמסרוהו למוליכין אותו, נתיאשו הימנו, וחשיב היאוש כסתימת הגולל. אבל אם קוברים אותו בבית הקברות הסמוך לעיר, אין האבילות חלה עד שיאמרו להם שנקבר, כיון דדעתן עליו וכדמונח לפניהם דמי. ודלא **כהלכות גדולות** (הביאו הרא"ש שם) שכתב, דכשנקבר בעיר נמי חלה עליהן אבילות משעה שהחזירו פניהם.

ד) תוס' ד"ה הלך, בתוה"ד, ולא ידענא בגדול הבית שבא ממקום קרוב וכו'. **לעיל** (כא:) כתב **רש"י ד"ה שיש**, דדוקא כשגדול הבית בבית מונה הצעיר עמהן, אבל אם הגדול בא מן הדרך, ודאי מונה לעצמו. והקשה **המהרש"א** אמאי נסתפקו התוס' בהאי דינא, ולא דייקו כרש"י. **והרש"ש** ביאר, דאפשר דדברי ר' יוחנן דגדול הבית בבית, קאי אדברי ר' שמעון דבא ביום ז'.

ה) בא"ד, או טעם להיפך דהואיל משום המת הלך ימנה עמהם. הקשה **המהרש"א** דהא עד השתא איירי בבא מן הדרך במקום קרוב, ומהו שכתבו דהלך משום המת, והניח בצריך עיון. **והרש"ש** ביאר, דטעות סופר היא וצריך לומר, "דהואיל משום המת הלך ימנה לעצמו". פירוש, דבתחילה כתבו, דבהלך גדול לבית הקברות עדיף טפי משום שהוא טרוד ויודע האבילות כמותם ולכך מונה עמהם. אבל בבא ממקום אחר מונה לעצמו. והשתא כתבו לאידך גיסא, דבהלך לבית הקברות גרע טפי, דכיון דהלך משום המת, הוא העיקר, ולכך מונה לעצמו. אבל בבא ממקום קרוב מונה עמהם.

ו) תוס' ד"ה דאתא, בתוה"ד, וקשיא לי דהא קיימא לן כר' שמעון וכו'. **התוס' רא"ש** יישב שיטת **רש"י**, דר' שמעון מודה בגדול הבית, דאינו טפל לשאר אחיו למנות עמהן, אלא כשבא בתוך ג', ולאחר ג' שוב אינו מונה עמהן. ושפיר מחלקינן אף לר' שמעון בין אתאי בתוך ג' לאחר ג'.

ז) בא"ד, ונראה מתוך הלכות גדולות וכו'. כתב **הקרן אורה** דההלכות גדולות מיאן לתרץ כרש"י [עיין באות הקודמת] דר' שמעון מודה בגדול הבית. משום דסבירא ליה דדברי ר' יוחנן "והוא שיש גדול הבית בבית", היינו לרבנן. אבל לר' שמעון מונה עמהן כשגדול הבית אינו שם. ואי קיימא לן כר' שמעון, מאי שנא בין גדול לקטן, הא אפילו גדול דאתי ביום השביעי מונה עמהן, והיינו כשבא ממקום קרוב. אמנם בבית הקברות מיבעיא לן אם מונה עמהם אף לר' שמעון, ומחלקינן דאי אתי בתוך ג' מונה עמהן, אפילו אם בא ממקום רחוק. ובבא לאחר ג', מונה עמהן רק כשבא ממקום קרוב.

ח) בא"ד, אבל החוזר מבית הקברות וכו'. הקשה **הקרן אורה**, מה ענינו של החוזר מבית הקברות הכא, הא עד עתה ביארו התוס' דהבעיא באחר שבא ממקום קרוב, ובזה מחלקינן בין אתא בתוך ג' לאחר ג', אבל בחוזר מבית הקברות לא מיירי כלל. **והרמב"ן** (בתורת האדם) הביא פירוש **רבינו חננאל** דביאר כהתוס', וכתב **הב"ח** (סימן שע"ה) דלשיטתן תרתי מיבעיא לן. **א.** באחר שבא ממקום קרוב, **ב.** בגדול או קטן שהלכו לבית הקברות. והכריח כן **הקרן אורה**, מלישנא דרב דאמר "דאתא בגו תלתא לימנו בהדייכו", משמע דכל מאן דאתי אפילו קטן. ומה שהוצרכו לפרש דמיבעי נמי על אחר שבא ממקום קרוב, דאי לאו הכי אמאי נקטינן "הלך גדול הבית לבית הקברות" כיון דקטן נמי דינא הכי. אלא על כרחך דמיבעי ליה לענין אחר שבא ממקום קרוב. ולפי זה ביאר דברי תוס', דתרתי פשטינן מינה, **א.** דבאחר שבא ממקום קרוב, תלוי הדבר אם בא הגדול תוך ג' או אחר ג'. **ב.** דבקטן שהלך לבית הקברות, אין מונה עימהן אלא אם בא תוך ג', וגם אם מצא גדול הבית בבית. [ודברי רב לבני הצלפוני, קאי אקטן שהלך לבית הקברות]. ומיושב קושית **התוס'** מדר' שמעון, כיון דלא נחלק אלא באחר שבא ממקום קרוב, דמונה עמהן אף אם בא ביום השביעי. אבל בקטן שהלך לבית הקברות מודה ר' שמעון דשאני בין בא בתוך ג', ללאחר ג'. [וכל זה לשיטת **התוס'**, אך לשיטת **רש"י** באחר שבא ממקום קרוב אין נפקא מינה מתי בא הגדול, וכל שבא ולא מצא גדול, אינו מונה עמהן].

ט) תוס' ד"ה מהדריתו, בתוה"ד, וקשיא מהו לחומרא וכו'. כתב **הבית יוסף** (סימן שעה) דתוס' הקשו מחמת גירסא משובשת שהיתה להם בירושלמי. אבל לפי מה דגרסינן בירושלמי דידן, "אם היה גדול משפחה כאן, אלו שכאן מונין משיצא המת, ואלו ששם מונין משיסתם הגולל. גדול משפחה שם אלו ואלו מונין משיסתם הגולל". אתי שפיר דלפי זה בכל גוונא אזלינן לחומרא.

י) בא"ד, שכולם מונין משיצא המת מן הבית. הקשה **המלא הרועים** דסתרו למה שכתבו התוס' לעיל, דרק אלו שכאן מונין משיצא המת, אך אלו ששם מונים משנסתם הגולל. **והמהרש"א** הגיה, "שאלו שכאן מונין ולא כולם". והמלא הרועים כתב, דאין צריך להגיה, דיש לומר דמה דנקטו שכולם מונין קאי אאותן שנמצאין בבית.

יא) בא"ד, ומתחילין להתאבל עמו לכבודו מיד כשישמעו. כתב **הרש"ש** דיש לגרוס מיד כשיצאו. ולזה הביאו התוס' ראיה מר' מנא דאמר ליה דבשעה שתצא מלפני אחיך עם המת, ואחיך ישוב לביתו, תתחיל גם אתה באבילות.

יב) גמ', מדחה מטתו הרי זה משובח. ביאר **בחידושי הר"ן**, דטעמא משום דאין מתאבלין יותר מדאי. עוד פירש, שאין מעכבין את המת בלא הספד, ולכך על שאר מתים דאין דרך להספידן כל כך, הרי זה משובח. אבל על אביו ואמו שחייב להספידם הרבה לא. וכתב, דלטעם זה גם בשאר מתים, אם מתעסק בהספדן מותר לעכבן. אך לטעמא קמא בכל מת אין מתעכבין, דאין להתאבל כל כך. וסיים, דהטעם הראשון עיקר.

יג) רש"י ד"ה ממעט בעסקו. כגון סחורה. פירשו **התוס' לקמן** (כז.) **ד"ה אם** דכונת רש"י לדבר האבד. אך **הנימוקי יוסף** (יג: מדפי הרי"ף) ביאר, דמיירי במשא ומתן דשרי, דלא נאסר אלא במלאכה. **ובחידושי הר"ן** כתב כן בדעת רש"י. והקשה **הכסף משנה** (פ"ו מאבל ה"ט), היאך אפשר שחייבוהו חכמים לאבד נכסיו, ואסרוהו באבל אביו ואמו, אף בדברים המותרים לו, ואף אם עושה אותן על ידי אחרים. ועוד, דלישנא דימעט משמע דעושה

מלאכה אך ממעט בה. ולכך ביאר, דלא מיירי בתוך שבעה כלל, אלא בתוך שלשים, דמותר בהם בעשיית מלאכה. אך באביו ואמו צריך למעט, ובמעט מלאכה שרי להתפרנס. והוכיח כן בדעת **הרמב"ם** (שם) שכתב הלכה זו בכלל דינים הנוהגים בשלשים לאבלות, ולא בתוך שבעה. והקשה **הקרן אורה,** דבסוגיין מייתי לה בכלל הדינים הנוהגים בתוך שבעה. **ובירושלמי** (פ"ג ה"ז) גרסינן על אביו ואמו מרבה בעסקיו. והיינו ריבוי בעסקי המת, דבכך הוא כבודו.

דף כב ע"ב

יד) רש"י ד"ה רצה חולץ, כתיפו. **ורש"י** (יג: **מדפי הרי"ף**) **ד"ה רצה,** פירש, דמקרע חלוקו מלמעלה עד שנראה כתיפו כמו חלוצי כתף. **ורבינו חננאל** פירש, שמוציא ידו מתחת הקרע, ונמצאת כתיפו חלוצה מן החלוק. וכן כתב **הנימוקי יוסף** (שם), וביאר דטעמא משום דצריך לבזות עצמו ולהראות הקרע לכל. **ובחידושי הר"ן** הביא מפירוש **רש"י,** שחולץ כסותו העליון מעליו, ובכך נראה כמתעסק בצרכי המת. **והריטב"א** כתב, דחולץ שתי כתיפיו מכאן ומכאן. והוסיף דלא ידע **ר"י** מדוע לא נהגו האידנא בחליצת כתף. וכתב, דיש שפירשו שרוב ישראל דרים בין האומות, וחיישינן שמא ילעיגו עלינו, ואין זה מכבודו של מת. [ועיין לעיל לענין כפיית המיטה].

טו) גמ', ונמנע ולא חלץ. הקשה **הרמב"ן** (תורת האדם) ללישנא בתרא, היאך נמנע ר' יעקב מלחלוץ משום כבודו דרבי, והיקל בכבוד אביו. ותירץ, דר' יעקב היה אדם גדול וזקן, ואינו לפי כבודו לילך בשוק חלוץ כתף, ורצה רבי לנהוג בו כבוד ולחלוץ עמו כדי שלא יהלך כך יחידי. ור' יעקב חשש לכבודו דרבי, ואף דלא חשש לכבוד עצמו, מכל מקום נמנע ולא חלץ, דכבוד התורה עדיף.

טז) גמ', עד שיגערו בו חבריו. כתב **הברכי יוסף** (יו"ד סימן ש"צ) **בשם ר' ישעיה,** דאין הדבר תלוי דוקא בגערת חבריו, דאטו הגערה היא המתרת, והלא שיעור שערו מתירו, אלא כל ששהה שיעור הראוי בכדי שיגערו בו חביריו יכול להסתפר. אך **בשו"ת הלכות קטנות** (ח"א סיק קי"ג) כתב, שאם אין לו מי שיגער בו, לא מצי לגלח.

יז) גמ', הא באריסותא. הרי"ף (יד: מדפי הרי"ף) גרס **ארישותא,** וביאר **הנימוקי יוסף** דהיינו לשון הלואה, שמתחיל להאכיל ולהלוות את חבירו, וכמו דמתרגמינן הפסוק אתה נושה בו, דאת רשי ביה.

יח) גמ', ויחזק דוד בבגדיו. דעת **הרמב"ם** (פ"ח מאבל ה"ב-ג) דגם כשקורע על רבו, או על נשיא ואב בית דין, קורע עד שמגלה את לבו. והקשה **הרמב"ן** (תורת האדם) הא דוד קרע על שאול שהיה נשיא ואב בית דין, ואף על פי כן לא קרע אלא טפח. ותירץ **הכסף משנה** (שם), דאסמכתא בעלמא היא.

יט) גמ', אפילו לבוש עשרה חלוקין אינו קורע אלא עליון. כתב **בחידושי הר"ן,** שיש אומרים שאם קרע את כל החלוקין, מותר לתופרן לאחר ז', כיון שקרען שלא כדין. ויש אומרים אפילו בתוך ז' ואפילו לאלתר. עוד כתב, דאם קרע את כולן עובר משום בל תשחית, ודייק לה מדנקט אינו קורע אלא העליון, ולא נקט רצה קורע רצה אינו קורע כדלעיל. והקשה **הקרבן נתנאל** (סימן מג אות א) אם כן מדוע קרע דוד כל בגדיו. ותירץ, דקרע כנגד כל שמועה רעה ששמע, על שאול ויהונתן, ועל העם, והחמיר בזה לכבודם, אף ששמען בבת אחת. **והרמב"ם** (פ"ח מאבל ה"ב) כתב, ואינו חייב לקרוע אלא בגד העליון בלבד. ומשמע שאם רוצה יכול לקרוע את כולן. [ואפשר שלמד זאת ממה שקרע דוד את כל בגדיו. ולא פירש כהקרבן נתנאל שקרע כנגד כל שמועה. (ר.ג.)].

כ) רש"י ד"ה ואפיקרסותו, שעל ראשו. **הריטב"א** כתב, דיש שפירשו דהוא מלבוש שנותן על בגדיו משום צינעא או נקיון. **והרמב"ם** (פ"ח מאבל ה"ג) כתב, דהיינו בגד התחתון הדבוק בבשרו שלובשו משום זיעה, וכיון שאינו עשוי ללבישה, אינו מעכב הקריעה. **והרא"ש** (סימן מג) כתב דדעת **הראב"ד,** דלכתחילה צריך לקורעה, ואם לא קרעה לא עיכב המצוה. ודייק כן מדלא נקט אינו צריך לקורעה. אבל **הרמב"ן** (תורת האדם) כתב, דאף לכתחילה אין צריך לקורעה, מדלא נקט ואם לא קרע את אפיקרסותו לא עיכב.

כא) רש"י ד"ה רצה מבדיל קמי שפה. שאינו בשפה שלפני הצואר וכו'. כתב **הקרן אורה,** דמשמע דהיינו שקורע למטה מן השפה ולא בתוך השפה. אך **רש"י** (יד. **מדפי הרי"ף**) **ד"ה רצה** פירש, שמתחיל הקריעה מחלל בית הצואר וקורע כלפי מטה, ומשמע שקורע השפה עצמה. וכן כתב **הנימוקי יוסף** (שם). וביאר **הלחם משנה** (פ"ח מאבל ה"ב), דלרש"י הא דמבדיל קמי שפה היינו שעושה הבדלה בין הקרע לבית הצואר שהוא השפה, ואינו קורע הצואר עצמו כדי שלא יראה הכל כבית הצואר. וזה דוקא באביו ואמו, אבל בשאר מתים אינו צריך להבדיל, ויכול לקרוע בית הצואר עצמו. **והרמב"ם** (שם) פירש כהנימוקי יוסף דקמי שפה היינו שקורע השפה עצמה, היא האימרא סביב לבית הצואר. אבל בשאר מתים אין צריך לעשות כן.

כב) רש"י ד"ה קורע מבפנים, תחת המקטורן שלו. הקשה **השפת אמת,** הא בעינן קריעה בבגד עליון דוקא וכדלעיל. וביאר, דכונת רש"י דקורע בבגד העליון, אך עושה הקריעה על ידי שמכניס ידו לחיקו פנימה ולא מבחוץ. אמנם **רש"י** (יד. **מדפי הרי"ף**) **ד"ה מבפנים** פירש, דבפנים היינו בחדר, ואינו צריך לקרוע בפני כל העם.

כג) גמ', על אב בית דין משמאל. ביאר **היעב"ץ** דאב בית דין עדיף מחכם, וקריעה משמאל חשובה טפי, משום שהיא כנגד הלב.

כד) תוס' ד"ה מעשה, בתוה"ד, ואם אינן ראויין אינו חולץ. כתב **המהרש"א,** דדבריהם מגומגמין. וביאר, דיש לגרוס דעל אביו ואמו חולץ, ואם אינן ראוין לחלוץ, אינו חולץ עליהן. וכן הגירסא **במסכת שמחות** (פרק ט'). והקשה **היד דוד** מדוע אינן ראוין שיחלוץ עליהן. ואין לומר דמיירי ברשעים, דהא מייתי מעשה דר' יעקב דליכא למימר הכי בדידיה. **והרמב"ן** (בתורת האדם) כתב, דגרסינן, אם הוא אינו ראוי לחלוץ, אינו חולץ אף על הוריו. ומיירי כשאינו ראוי לחלוץ משום כבודו, שהוא תלמיד חכם.

כה) גמ', בית מדרשו בטל. ביאר **הנימוקי יוסף** (יד. מדפי הרי"ף) דטעמא

כדי שלא יתעצלו בהספדו. וכתב בשם **הראב״ד** דאחר ההספד תלמידיו מתחברין שנים שנים בבתיהם ולומדין.

כו) גמ׳, ומשנין את מקומן. כתב **הב״ח** (סימן שד״מ) דעושין כן להורות שנסתמו מעיינות החכמה, ואומרים על שמאל שהוא ימין ולהיפך. אך **המהר״ם שיק** (יו״ד שס״ט) כתב, דלאו דוקא, ואתא לאשמועינן דלא משנין לגריעותא, דאין מתרחקין מארון הקודש לכיוון הפתח. עוד כתב, דאין לשנות למקום שחשוב יותר ממקומו הרגיל.

דף כג ע״א

א) רש״י ד״ה וקורין שבעה, בתוה״ד, כל אחד ואחד מתפלל בביתו. והקשה **היד דוד,** היאך יתכן דמבטלין התפילה בעשרה. ופירש דלרש״י מיירי כשאין בית האבל מחזיק את כולן, ובלאו הכי ודאי דמתפללין בבית הכנסת. אמנם **הרא״ש** (סימן מה) כתב, דמתפללין בבית האבל.

ב) גמ׳, ואין אומרים שמועה ואגדה בבית האבל. כתב **הרמב״ם** (פי״ג מאבל ה״ט) דאין אומרים שמועה ואגדה בבית האבל. **והרמב״ן** כתב, ד״אין אומרים״ קאי ארישא דחכם ואב בית דין ונשיא שמתו אין אומרים בבית מדרשם שמועה ואגדה, אבל בביתם ודאי דאומרים. וכתב **הרש״ש** דכן מסתבר, דהא להרמב״ם דמיירי בבית האבל, אמאי לא פסקינן כר׳ חנניה, הא הלכה כהמיקל כאבל. ועוד דמעשה רב הוא. [וצריך ביאור דמהאי טעמא, להרמב״ן דפירש דר׳ חנניה מיירי בבית מדרשו של האבל נמי תיקשי, אמאי לא פסקינן כוותיה. (ר.ג.)].

ג) גמ׳, ר׳ חנניה בן גמליאל. ביאר **הרמב״ן** דר׳ חנניה עשה כן כמנהג יהודה דסברי דאין אבילות בשבת, **כדלקמן** (כד:).

ד) גמ׳, אבל שבת ראשונה וכו׳. כתב **הריטב״א,** די״מ דשבת היינו שבוע, דכל אותו שבוע אינו יוצא מפתח ביתו. וכתב דיותר נראה דמיירי בשבת ממש. **והטור** (שצג) כתב, דמיירי בשבוע ולא בשבת, אך לא בעינן מעת לעת. וגם אם מת באמצע השבוע, מיד כשהגיעה שבת כלתה שבת ראשונה.

ה) גמ׳, ואינו יושב במקומו. כתב **החכמת אדם** (כלל קס״ז) דאינו יושב במקומו בין בבית הכנסת ובין בביתו. וכתב **העמק ברכה** (אנינות ה׳) **דרש״י** (יד. מדפי הרי״ף) **ד״ה ואינו** פירש, דמיירי דוקא בבית הכנסת.

ו) תוס׳ ד״ה עד שיעברו, עד שיהיה שלשה רגלים בלא שמחה וכו׳. כתב **בחידושי הר״ן** דג׳ רגלים נאמרו לענין בל תאחר בנדרים, ובעוון נדרים אמרינן בשבת (לב:) אשתו של אדם מתה, ומשום הכי הצריכוהו להמתין ג׳ רגלים כדי שיתן אל לבו שבעוון נדרים מתה אשתו ולא יהא רגיל בנדרים. **והאור זרוע** (תמ״ח) כתב, דטעמא משום כבוד אשתו, שאם יכניס אחרת במקומה יחשדוהו ששמח במיתתה.

ז) תוס׳ ד״ה ואמר, בתוה״ד, שמתה בערב הפסח. כתב **היד דוד,** דלפי זה צריך לומר דהא דאמרו דבא עליה לאחר ל׳, לאו דוקא. דהא פסח ביטל גזירת שבעה וליכא ל׳. דהיינו דגזירת ל׳ קאמר ולא ל׳ ממש.

ח) תוס׳ ד״ה כל, בתוה״ד, מנין לו להקל בתשעה באב. כתב **הרש״ש** דהכא הוא סיום ענין, היינו, דמהא דמייתו לעיל מהחולץ מוכח דלענין כיבוס, תשעה באב חמור מאבל. והא דמייתו מפרק בתרא דתענית, ענין אחר הוא. וכונתם, להוכיח דלענין כיבוס החמירו באבל יותר מבמועד, מדאמרינן דכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ, ומשמע דמשום כיבוס יש בהן, אבל במועד אמרינן **לעיל** (יח.) דמותר לכבס כלי פשתן.

דף כג ע״ב

ט) תוס׳ ד״ה יש אבילות בשבת, בדברים שבצינעא. כתב **הריטב״א** דדעת **הרמב״ן** דפליגי אף בפרהסיא. ולמאן דאמר יש אבילות בשבת, היינו אבילות גמורה, וכדמוכח מלישנא דשבת עולה. דאי ליכא בה אבילות גמורה, היאך עולה, הא רגלים אינם עולין משום שאין בהן אבילות גמורה. ולאידך מאן דאמר ליכא אבילות בפרהסיא, דאם לא כן אמאי אינה מפסקת, ולא יהא דינה כרגלים דמפסיקין. עוד כתב, **דהראב״ד** פירש, דלמאן דאמר דיש אבילות, היינו דאם רצה הרשות בידו לנהוג אבילות בשבת, אבל אינו חיוב.

י) גמ׳, מי שמתו מוטל לפניו. ביאר **הנימוקי יוסף** (יד: מדפי הרי״ף) דהיינו דמוטל עליו לקוברו, ולאו דוקא מוטל לפניו.

יא) גמ׳, ומכל מצוות האמורות בתורה. כתב **הקרבן נתנאל** (סימן נד אות ה) דיש להקשות כדהקשו **התוס׳ בברכות** (יד:) **ד״ה ומכל,** גבי החופר כוך למת. הא קריאת שמע היא בכלל כל המצוות האמורות בתורה, ומדוע שנאה לחוד. ותירצו, דאי לא תני בהדיא קריאת שמע, הוה אמינא דדוקא משאר מצוות פטור כיון דלא קביע להו זמן. אבל קריאת שמע דזמנה קבוע, יהא צריך לקרות משום דזמנה עובר. קא משמע לן דפטור הימנה. וכתב הקרבן נתנאל, דהיינו טעמא דנקט נמי תפילה ותפילין. עוד כתב, דהא דנקט דאין מברך ומזמן, היינו דלא נימא דכיון דברכת הנהנין הן, לא יהנה ולא יברך, קא משמע לן דלא אמרינן הכי.

יב) גמ׳, ובתפילין. כתב **הגרע״א** (בגליון הש״ס) **דבברכות** (יח.) לא נקט גבי שבת דחייב בקריאת שמע ובתפילה ותפילין, אלא דחייב בכל המצוות. **והרי״ף** (שם, י: מדפי הרי״ף) גרס, דחייב בקריאת שמע ותפילין ובכל המצוות, ולא נקט תפילין, משום דשבת לאו זמן תפילין. **והקרן אורה** (אתוס׳ ד״ה ואינו) כתב, דהאי ברייתא אתיא כמאן דאמר דשבת זמן תפילין. או אפשר דשיגרא דלישנא הוא, ולאו דוקא.

יג) גמ׳, מאי לאו בהא קא מיפלגי. הקשה **הריטב״א,** לשיטת **הרמב״ן** (**לעיל** אות א׳) דלמאן דאמר דיש אבילות בשבת היינו דנוהג אף בדברים שבפרהסיא, היאך אפשר דבהא פליגי תנא קמא ורבן גמליאל, הא לא נחלקו אלא לענין תשמיש דבצינעא הוי. **והקרן אורה** ביאר, דלשיטת הרמב״ן פליגי בכל גוונא, דלמאן דאמר דיש אבילות היינו אף בפרהסיא. ולמאן דאמר אין אבילות היינו אפילו בצינעא. וכיון דלתנא קמא אסור באבילות בצינעא הוא הדין דאסור אף בפרהסיא.

יד) רש״י ד״ה תשמיש, בתוה״ד, ותנא קמא סבר אסור בתשמיש המיטה. אך **הבעל המאור** (יד: מדפי הרי״ף) כתב, דלרבן גמליאל חייב בתשמיש, ותנא קמא פוטר, וליכא איסורא.

טו) תוס׳ ד״ה מאן, בתוה״ד, שינהג בשבת מה שנהג אתמול. כתב **הרש״ש**

דסתרו למה שכתבו **תוס' ד"ה יש**, דלכולי עלמא אינו נוהג אבילות בפרהסיא. **והקרן אורה** כתב, דלשיטת **ר' שמעון** למאן דאמר יש אבילות, נוהג בה אף בפרהסיא, וכדעת **הרמב"ן** (לעיל אות א').

טז) בא"ד, שבת מיהא לא כתיב שמחה. הקשה **הדברי שאול** (שצ"ט, ח') מהא דאיתא **בירושלמי** (מגילה פ"א ה"ד) דאין עושין סעודת פורים בשבת משום דאין מערבין שמחה בשמחה. **ובספרי** (בהעלותך) בדין החצוצרות, מרבינן שבת מדכתיב "וביום שמחתכם", ומוכח דיש דין שמחה בשבת. וכן הסיק **בעל הלכות גדולות** (עשה מ"ז).

יז) [תוס' שם, צריך ביאור הא אף לאחר שתירצו דרגל אין בו אבילות כלל וכו', מכל מקום הא נוהג בו אבילות בצנעה כדכתבו **התוס' לעיל** (יט:) **ד"ה דלא נוהגין**. ואם כן מאי שנא משבת, הרי מה שנהגה בה אבילות היינו נמי בצנעא. וכמו שכתבו **התוס' לעיל בד"ה יש אבלות** ואם כן עדיין מאי שנא רגל שאינו עולה. (ח.ו.) ואפשר, דכיון שיש ברגל דין שמחה, הרי מה שנוהג אבלות בצנעא אינו <u>דין</u> אבלות אלא <u>הנהגת</u> אבלות כיון דהוא בשמחה. אבל גבי שבת כיון דליכא דין שמחה הנהגת האבלות בצנעא היינו <u>דין</u> אבלות ודוקא בכהאי גוונא עולה].

יח) תוס' ד"ה ואינו, בתוה"ד, דדברים שהן משום אבל מותר גבי אונן. אמנם **הרמב"ן** (תורת האדם) פליג, וסבר דכל דברים שהאבל אסור בהן, אסור בהן אונן מן התורה ביום ראשון, בין קודם קבורה ובין אחר קבורה.

דף כד ע"א

א) גמ', **אבל ששימש מיטתו בימי אבלו חייב מיתה.** הקשה **הקרן אורה** דלכאורה אין הלכה זו מענין הסוגיא, וכל שכן הא דאמר רב פפא אסור איתמר, ומשמיה דר' יוחנן. מאי קא משמע לן ר' יוחנן, הא ברייתא היא לעיל דאבל אסור בתשמיש המיטה. וביאר, דהני רבנן דקאמרי משמיה דשמואל, נתכוונו ליישב הא דלתנא קמא אסור בשבת בתשמיש המיטה (**לעיל** כג:), וקשיא לשמואל דסבר דאין אבילות בשבת. ולכך אמרו דבתשמיש המיטה מודה שמואל דאסור, משום דאיסורו חמור, דהא חייב מיתה. ורב פפא פליג וסבר דאינו חייב מיתה, אלא דאסור לעשות כן. (ועיין באות הבאה).

ב) גמ', **אסור איתמר ומשמיה דר' יוחנן איתמר.** (עיין באות הקודמת) הקשה **הגרע"א** (בגליון הש"ס), מאי קא משמע לן, הא הכי איתא בברייתא **דלעיל** (כא.) דאבל אסור בתשמיש המיטה. ותירץ **הרש"ש** דמדנקט לשון יתירה דאבל ששימש בימי אבלו, מוכח דבעי למימר דגם שבת נכללת בימי אבלו כיון דעולה, וקאמר רב פפא דלא משמיה דשמואל איתמר, דהא סבר דאין אבילות בשבת ואפילו בדברים שבצינעא, אלא משמיה דר' יוחנן איתמר, דסבירא ליה דנוהג בשבת בדברים שבצינעא. **והשפת אמת** תירץ, דקא משמע לן דאף למאן דאמר דמקצת היום ככולו, מכל מקום אסור בתשמיש כל היום השביעי.

ג) גמ', **אבל שלא פרע ושלא פירם חייב מיתה.** כתב **הריטב"א** דמיתה מדרבנן קאמר, דהיינו משום "כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה בידי שמים". והדרשא אסמכתא בעלמא, כדתבו **התוס' ד"ה הא.** עוד כתב, דאפשר דקריעה ופרימה מדאורייתא, וילפינן ליה ב"עשה הבא מכלל לאו", שהרי הוצרך הכתוב להזהירם שלא יפרעו ולא יפרמו.

ד) גמ', **זקיפת המיטה חובה.** כתב **הריטב"א** דטעם החובה, משום דהוו פרהסיא. וכפית המיטה נמי פרהסיא היא, כיון שהמיטות כפויות לעיני כל.

ה) גמ', **קרע עליו תריסר מני.** כתב **היעב"ץ** דמסתבר שלא היו לבוש בכל הבגדים בבת אחת, שאין דרך לעשות כן. ושמא היה קורע כל בגד שלבש בכל פעם, ואשמועינן דאין בזה משום בל תשחית.

ו) רש"י ד"ה דמסתפינא, בקושיות. **והמהרש"א** (בחידושי אגדות) ביאר, דמשום שהיה תלמיד חכם גמור היה ירא הימנו וכדדרשינן **בקידושין** (נו:) מקרא דאת ה' אלוקיך תירא, לרבות תלמידי חכמים.

ז) רש"י ד"ה אונקלי, בתוה"ד, חלוק שקורעו. פירש **רבינו חננאל** דהיינו מצנפת, וביאר **הריטב"א** דאף על גב דפריעת הראש כשהוא בביתו רשות, מכל מקום צריך ליתן מצנפת בראשו משום גילוי.

ח) גמ', **תינוק יוצא בחיק. בקידושין** (פ:) פירש **רש"י ד"ה כל**, שאין צריך לכבדו להוציאו לקבורה. וכתב **האור זרוע** (אבילות תס"ב) דמשמע שאם רצו, הרשות בידם להוציאו במיטה. אמנם בסוגיין פירש **רש"י ד"ה כל** שמוציאו בחיק ולא בארון, ומשמע דאסור. **ובמסכת שמחות** (פ"ג) איתא, דר' יהודה אומר שאם רצה אביו לכבדו מוציאו בארון. וצריך לומר דמה שכתב רש"י ולא בארון, היינו שאין צריך להוציאו בארון.

ט) תוס' ד"ה וכל קרע, בתוה"ד, שמא דוקא כגון שקרע כבר. הקשה **המהרש"א** הא קתני התם (כ:) מי שאין לו חלוק לקרוע, והיאך אפשר דמיירי שקרע כבר. וכתב, דהתוס' גרסו, מי שאין לו אלא חלוק אחד, (וכמבואר **בתוס' ד"ה כי**), ואם כן יש לומר דקרע כבר.

י) תוס' ד"ה כי, בתוה"ד, ומכאן קשה לי וכו'. כתב **הרש"ש**, דיותר היה להם להקשות דהתם אמרינן דאפילו בשאר מתים קורע בתוך ז', והכא איתא דעושה כן רק לכבוד אביו ואמו. ואין לומר דהתם מיירי ביכול להתחמם, דאם כן גם מאביו ואמו לא תיקשי להו.

דף כד ע"ב

יא) גמ', **ר' עקיבא אומר הוא בן שנה וכו'.** כתב **הריטב"א** דתנא קמא פליג, וסבר דאפילו בן שנה שאיבריו כבן שנה יוצא במיטה.

יב) גמ', **ובני זקנים כבני עניים.** ביאר **בחידושי הר"ן** דזקנים גם אם עשירים הם, דין בניהם כבני עניים, כיון שאינן יודעין אם יהיו להם עוד בנים, ומשום הכי מצטערין עליהן טפי.

יג) גמ', **אמר רב הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' ישמעאל.** הקשה **הפורת יוסף** מדוע הוצרך לפסוק הלכה כר' יהודה, הא קיימא לן דר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה (עירובין מו:). **עוד הקשה**, אמאי נקט דאמר משום ר' ישמעאל, ומה מוסיף זה לענין ההלכה. ותירץ חדא בחבירתה, דכיון דר' יהודה לא אמר כן מדנפשיה אלא מדר' ישמעאל, אם כן בזה לא נאמר דהלכה כר' יהודה, ולכך הוצרך לפסוק כר' יהודה. עוד תירץ, דרב אזיל לשיטתו (שם) דלא סבר להני כללי.

יד) תוס' ד"ה ברכת, לעיל פירש הקונטרס וכו'. כתב **הפורת יוסף** דמה

דכתבו לעיל היינו דדבריהם קאי אדלעיל, ואח״כ הביאו פירוש הקונטרס בענין זה.

טו) בא״ד, שכבסו קודם הרגל. כתב **הפורת יוסף,** דיש למחוק תיבת הרגל, ולגרוס האבל.

טז) בא״ד, שמלבישין אותו לאדם אחר יום או חצי יום. **הבאר היטב** (סי׳ שפ״ט אות א׳) הביא דעת **הלבוש** דאותו אדם צריך ללבוש הבגד לפחות שעה או שעתיים. **והרמ״א** (שם) כתב, דסגי בשעה אחת. וביאר **הש״ך** (שם סק״ד), דהיינו זמן מה ולא בענין שעה זמנית. עוד כתב, דאפשר דהלבוש נמי נקט בלאו דוקא וסגי בזמן מה.

יז) תוס׳ ד״ה ר׳ עקיבא, בתוה״ד, ולא סגי בי״ב חדשים. ביאר **המהרש״א** דכונתם דלגירסא דידן משמע דבהא פליגי, דלתנא קמא סגי בי״ב חודש, ולר׳ עקיבא בעינן דוקא שנה, וגירסא זו דחוקה היא. ולכך כתבו **דבמסכת שמחות** איכא גירסא מרווחת טפי, דלתנא קמי בעי ג׳ שנים, ולר׳ עקיבא לא בעינן הכי. אמנם **היד דוד** כתב דדוחק לומר כדברי המהרש״א, וביאר, דכוונתם לבאר **כהריטב״א** (עיין לעיל אות יא) דלתנא קמא סגי בבן שנה (והא דנקטו י״ב חודש, היינו כלישנא דתנא קמא), ולר׳ עקיבא בעינן דיהא בן שתים או שאיבריו כבן שתים.

יח) בא״ד, והוא הדין מסתמא לענין בכור. הקשה **היד דוד** הא התם **בבכורות** (מט.) איתא, דלענין בכור פליגי אי הוי כלפניו, ובאבל לכולי עלמא הוי כלפניו, משום דהלכה כהמיקל באבל. והיאך כתבו דהוא הדין לענין בכור. **והרש״ש** כתב, דטעות סופר היא, ויש לגרוס והוא הדין מסתמא לענין כבוד, דהיינו דטעמא דאבילות משום כבוד וכדכתבו **תוס׳ ד״ה ואין,** ולזה כתבו דמסתמא יום שלשים כיום שלפניו, לענין כבוד.

יט) תוס׳ ד״ה דרבי אלעזר, בתוה״ד, דחשבינן ראש השנה כשבעה וכו׳. כתב **הרא״ש** (סימן כ״ח) דדעת **הראב״ד** דראש השנה ויום הכיפורים לא הוו כרגלים לגמרי, ולכך לא אמרינן בהו תרתי, דראש השנה ידחה גזירת ז׳, ויום הכיפורים גזירת ל׳. וכיון דראש השנה ביטל גזירת ז׳ אין יום הכיפורים מבטל גזירת ל׳, וצריך למנות עד סוכות.

כ) בא״ד, ובין ראש השנה ליום הכיפורים שבעה. הקשה **הרש״ש** אמאי לא חשיב ליום טוב שני דראש השנה כיום אחד, ויהיו שמונה ימים יחדיו. וכתב, דשאני יום טוב שני דר״ה דהוי כיומא אריכא, ואינו יום בפני עצמו.

כא) מתני׳, אין קורעין וכו׳. הרא״ש (סימן נ״ח) הביא **דהראב״ד** העמיד מתני׳ במועד דווקא, אבל בחול ודאי דגם אלו שאינם קרובי המת יכולים לקרוע. וכדבריו כתב **הרמב״ן** (בליקוטי תורת האדם), והוסיף, דהטעם דבמועד אין קורעין אלא הקרובים, כדי שלא להרבות את ההספד. **והריטב״א** כתב, דמתניתין איירי בחול ולא במועד, ועיין באות הבאה.

כב) תוס׳ ד״ה אלא קרוביו, מכאן משמע וכו׳. כתב **הרש״ש,** דתיבות אלו מקומם אחר מה שכתבו ״ולקמן אמר אפילו רבו וכו׳״. [דהיינו דמהא דמברין על חכם אפילו שאין יושבין עליו אלא יום אחד, שמעינן שיש הבראה בלא אבלות. ומהא דלא הוכיחו בפשיטות ממתניתין דמבואר דמברין במועד, נראה דסברו דמתניתין לאו דווקא במועד, ועיין באות הבאה.]

כג) בא״ד, שם. **התוס׳ לעיל** (כ.) **ד״ה שכבר נתעסקו** הביאו דנסתפק **רש״י** אם יש הבראה במועד. **והרא״ש** (סימן נ״ט) כתב בשם **הר׳ מאיר** דאין הבראה במועד, והוכיח כן **מירושלמי** (בפרקין ה״ט). וכתב **הריטב״א,** דלדבריהם מתני׳ איירי בחול, דאילו במועד לא משכחת הבראה. [ועיין באות הקודמת].

דף כה ע״א

א) גמ׳, ואפילו חכם. כתב **הרא״ש** (סימן נ״ט) בשם **הראב״ד,** דמוכח מהכא דאפילו במועד קורעין על חכם, דהא מתניתין איירא במועד, ואפילו הכי מקשינן ״ואפילו חכם״.

ב) גמ׳, ואי אדם כשר הוא. ביאר **הרא״ש** (סימן נ״ט), דכל דלא סנו שומעניה, ואינו חשוד על שום עבירה, ולא ביטל שום מצוה, אלא רק אינו גדול בתורה, הוי אדם כשר.

ג) גמ׳, חיובי מחייב למיקרע דתניא וכו׳. ביאר **הריטב״א,** דאף דבהא מתניתא לא מבואר אלא דבעי לבכותו ולסופדו. מכל מקום סברה הגמ׳ דבכלל הבכי וההספד גם הקריעה לחימום. ואכן **הר״ן בשבת** (לח. מדפי הרי״ף) הסתפק אם יש חובת קריעה באדם כשר. וכן הביא **הרמ״א** (יור״ד סימן ש״מ ס״ו) דיש אומרים דאין חייב לקרוע על אדם כשר. **ובביאור הגר״א** (שם י״ז) כתב, דלא גרסו בסוגיין המימרא דאי אדם כשר הוא חיובי מחייב למיקרע.

ד) גמ׳, למה זה דומה לספר תורה שנשרף. העיר **הרש״ש, דלקמן** (כו.) אמרינן דלא אמרו אלא שנשרף בזרוע. ופירש שם **הנימוקי יוסף** (טו: מדפי הרי״ף), דהיינו באופן שנשרף במזיד, אבל באונס לית לן בה, ואם כן אין יציאת הנשמה מחייבת קריעה. **ובתשובות חכם צבי** (סימן יז), הוכיח מהא, דגם בנשרף באונס חייבים לקרוע, והא דאמרו אלא שנשרף בזרוע, היינו כמו שפירש **רש״י** (שם) **בד״ה בזרוע** שאין יכול להצילו. **ובשפת אמת (שבת** קה:) תירץ, דכיון דמיתה באה על חטא, שפיר דומה לנשרף במזיד. **והרמב״ן** (ליקוטי תורת האדם) כתב, דאין הכוונה ממש לספר תורה שנשרף, אלא דהוא הפסד גדול, דומיא דספר תורה שנשרף.

ה) רש״י ד״ה לספר תורה, דתורה קרויה נר. הקשה **המהרש״א** (חידושי אגדות), דבקרא מבואר דהמצוות הם אור ולא התורה. ותירץ, דכוונת רש״י דהנשמה דומה למצוות הכתובות בספר התורה, לפי שעל ידה מקיים המצוות.

ו) בא״ד, ונשמה נקראת נר. ביאר **הרש״ש,** דאין הכוונה שיציאת הנשמה הוי כשריפת התורה, דהרי הנשמה היא ניצחית. אלא דיציאת הנשמה דמי לשריפת הגויל, דחייב לקרוע גם על שריפת הגויל **כדלקמן** (כו.). וכתב **הרא״ש** (סימן נ״ט) דלדברי **רש״י בשבת** (קה:) **בד״ה לספר תורה** דפירש, שאין לך אדם מישראל שאין בו תורה, הרי דחייב לקרוע גם על אדם רשע, לבד ממומר לעבודה זרה, שכל המודה בה ככופר בכל התורה. **ורש״י** (טו. **מדפי הרי״ף**) **ד״ה לספר תורה** ביאר, שעדיין היה יכול ללמוד תורה, והוי כספר תורה שנשרף. וכתב **הרמב״ן** (ליקוטי תורת האדם) דלדבריו אין קורעין על נשים.

ז) גמ׳, כי נח נפשיה דרב ספרא לא קרעו רבנן עליה. הקשה **הריטב״א** וכי גרע רב ספרא משאר אדם כשר דחייבים לקרוע עליו. ותירץ, דמשום דלא היו בפניו עד שעת קבורתו, לא קרעו. [וכן כתב **הרא״ש** (סימן נ״ט) בשם **הראב״ד**]. ועוד תירץ, דתלמידי חכמים אינם מחויבים לקרוע על אדם כשר. וכן פסק **בשולחן ערוך** (סימן ש״מ סי״א).

ח) גמ׳, סבור לאתובי ספר תורה אפוריה. איתא **בבבא קמא** (יז.), דהניחו ספר תורה על מיטתו של חזקיהו. **והתוס׳** (שם) **ד״ה אלא** הקשו מסוגיין, דאין לאתובי ספר תורה אפוריה. ותירצו, דשאני חזקיהו שהיה גדול בתורה ובמעשים טובים ביותר.

ט) תוס׳ ד״ה וכף כדא, ונראה דאפילו הספר תורה מונח גבוה. **הבית יוסף** (יור״ד רפ״ב) הביא **מהירושלמי** (ברכות פ״ג ה״ה) דאם מונח בגובה, שרי. והסתפק האם בעינן טפח, או דסגי בכל שהוא. והסיק, דלכתחילה בעינן י׳ טפחים, ולא יפחות מג׳, דבפחות מהא לא נחשב גבוה כלל.

י) בא״ד, מדלא אותבו לספר תורה וכו׳. **הבאר שבע** (סימן ל״ח) הקשה אראייתם, דיש לומר דהניחוהו אארעא משום דהיתה מיטה קטנה, ולא היה מקום לכד עם הספר תורה שעליו.

יא) גמ׳, שנאמר וירכיבו את ארון האלוקים. ביאר **המהרש״א** (חידושי אגדות), דאף דדוד טעה בהא שהרכיבו בעגלה, דהרי דינו בכתף. מכל מקום חזינן לפי טעותו דאין ראוי לשנותו מארון לארון, דבאותה עגלה ששיגרוהו פלשתים, נשאו.

יב) גמ׳, אמר ליה יהודה לחזקיה קום מדוכתיך. כתב **המאירי,** ששיערו בדעתם דכך אמר יהודה לחזקיה, דמפני כבודו של רב הונא מותר לפנות המת ממקומו. והא דאמרו דקם בהדי עמודא דנורא, הוא משל על יראת עונש גחלתן של תלמידי חכמים.

יג) גמ׳, שם. הט״ז (שס״א סק״ב) הוכיח מסוגיין דמצוה לקום מפני מת. ודלא כדכתב **הטור** בשם **הירושלמי** דהקמים מפני המת, אינם קמים אלא מפני מלוי המת. **והנקודות הכסף** (שם), דחה דהרי חזקיה ור׳ יהודה היו מתים, והוי כחי העומד מפני החי, ואין ראיה שהחי צריך לקום מפני המת.

יד) גמ׳, והאי דלא איענש משום דזקפיה וכו׳. ביאר **רש״י (בעין יעקב) ד״ה והא דלא איענש,** דהא דלא שרפו עמוד האש לרב חגא, הוא משום דזקפו לארונו של רב הונא ולא יכלה האש לעבור.

טו) רש״י ד״ה אל עגלה חדשה, אותה עגלה שישגרוהו פלשתים. **הכותב בעין יעקב** הביא **מתוספות** דפירשו דעל כרחך לא היתה זו העגלה ששיגרוהו פלשתים, דהא מבואר בקרא (שמואל א׳ ו, יד), שביקעו את עצי העגלה והעלו את הפרות עולה. אלא היתה זו העגלה שהביאו בה הארון מבית שמש לבית יערים.

טז) גמ׳, אמר להו ר׳ יצחק בר אמי חכם כיון שהחזירו פניהם וכו׳. כתב **הרמב״ם** (פ״ט מאבל הי״ב) דלענין איחוי, מותר רק למחר. **והרמב״ן** (ליקוטי תורת האדם) תמה עליו, אמאי לא יותר באיחוי בו ביום. **והכסף משנה** דייק כדברי **הרמב״ם** מהא דלא אמרו שאפילו איחוי מותר.

יז) גמ׳, שם. כתב **הרמב״ן** (ליקוטי תורת האדם), דהנ״מ בחכם שאינו רבו. אך ברבו, כיון שחייב לשבת עליו יום אחד באבלות, איך נתיר לו לשלול.

דף כה ע״ב

יח) גמ׳, אמר דינא הוא דרבה בר הונא ליעול ברישא. ביאר **המהרש״א** (בחידושי אגדות), דעדיפה מעלתו של רבה בר הונא משום דהיה גם בר אוריין, וגם בר אבהן דאביו היה הנשיא, ואיתא **במנחות** (נג.) דבר אבהן גם היא גם סיבה לכבוד. ורב המנונא היה מפורסם רק כבר אוריין ולא כבר אבהן.

יט) רש״י ד״ה נתור ככי, לחייו משום דבזי לרב המנונא. תמה **העיון יעקב,** דכיון דעל פי דין אמר הטעיא, אמאי נענש. וביאר, דאינו משום דבזי לרב המנונא, אלא משום דמסתמא ליוו אותם חכמים וגדולים, ולא היה לו להורות בפניהם.

כ) בא״ד, לחייו. **המלא הרועים** ציין **לרש״י בעבודה זרה** (כח.) **ד״ה ככי** דהוא מקום מושב השיניים. **ובברכות** (נו.) פירש **רש״י ד״ה ככי,** דהוא השיניים הפנימיות הטוחנות. וכן פירשו **התוס׳ בחולין** (נט:) **ד״ה נתור ככי.**

כא) גמ׳, רוכב ערבות שש ושמח וכו׳. ביאר **המהרש״א** (בחידושי אגדות), דנקט ״ערבות״, כדאיתא **בחגיגה** (יב:) דברקיע הנקרא ערבות, שוכנות נשמותיהן של הצדיקים.

כב) גמ׳, תמרים הניעו ראש וכו׳. ביאר **המהרש״א** (בחידושי אגדות), דתמרים היינו כלל ישראל שנמשלו לתמרים כדאיתא במדרשות. (וכן איתא **במגילה** יד.).

כג) גמ׳, על צדיק כתמר. ביאר **רש״י (בעין יעקב) ד״ה הניעו ראש,** דרבינא לא היה לו אלא לב אחד, כתמר שאין לו לפנים מן העצם הפנימי כלום כדרך שיש בשאר פירות.

כד) גמ׳, נשים לילות כימים על משים לילות כימים. בחידושי רבינו מאיר שמחה (ח״ב סימן נ״ה אות ו׳) ביאר, על פי המבואר **במדרש שוחר טוב** שכשהיה משה רבינו לומד תורה שבכתב היה יודע שהוא יום, וכשהיה לומד תורה שבעל פה היה יודע שהוא לילה, ומשום הכי הספידו נשים לילות כימים על רבינא שסידר התורה שבעל פה, ושם הלילות שהיא התורה שבעל פה, בהירים וברורים כימים שהוא תורה שבכתב.

כה) גמ׳, אמר ליה רב אשי לבר קיפוק. פירש **ברבינו חננאל,** דשאל רב אשי את בר קיפוק מה יאמר על רבינא. **ורש״י (בעין יעקב) ד״ה ההוא יומא** פירש, דשאל מה יאמר עליו גופיה. וביאר **העץ יוסף,** דשאלו כן משום דדרך הספדנים לעורר העם לבדוק במעשיהם וללכת בדרכי הצדיק שנפטר, ועל כן שאלו מה יאמר עליו כדי לידע במה יתחזק.

כו) גמ׳, חלש דעתיה. ברש״י ד״ה חלש דעתיה ביאר, דהוא משום דדימהו לשלהבת ואבידה. **וברבינו חננאל** פירש לפי דרכו (עיין **לעיל** אות כה), דהוא משום דדימה את רבינא לארז, ושאר העם כולל רב אשי, לאזוב.

כז) גמ׳, בנחל שוטף נפלה חכה. ביאר **העץ יוסף** דדרך הנחל השוטף לשטוף כל הדברים הניתנים בו, ולזה משלו דאם אפילו הכי נפלה החכה והעלתה הלויתן, מה יעשו מי גבים. **ובגליון מהרש״א** וכן **ביד יוסף** הביאו מספר **מאמץ כח** (דרוש כ״ו), דכתב להגיה נפלה ״חרבה״.

כח) גמ׳, ההוא יומא דהוה ליה נח נפשיה. ביאר **העיון יעקב** דמי שאין לו בנים נחשב כמת, ומכיון דהרבה בתפילה שיהיה לו בן, נשמעה תפילתו.

אך הגזירה שימות לא פקעה ממנו, ומשום הכי נח נפשיה.

כט) גמ׳, איתחמאי כוכבי ביממא. ביאר **המהרש״א** (בחידושי אגדות), דטבע הכוכבים להראות גם ביום, אלא שמאור השמש וזוהר הרקיע מכהה אורן, ולזה אמר דכשנסתלק הצדיק ובא שמש בצהרים, ממילא נראו הכוכבים.

דף כו ע״א

א) גמ׳, וקורע על המקדש ומוסיף על ירושלים. ביאר **הנמוקי יוסף** (טו: מדפי הרי״ף), דקורע על המקדש טפח, ובאותה קריעה מוסיף כל שהוא על ירושלים.

ב) גמ׳, מאי משמע כדמתרגם רב יוסף. ביאר **הריטב״א**, דבלא התרגום הוי אמינא, דקרע משום דהיה נביא ולא משום דהיה רבו.

ג) גמ׳, דטב להון לישראל בצלותיה. ביאר **המהרש״א** (חידושי אגדות), דהיינו רב וחכם, כדאיתא **בבבא בתרא** (קטז.) דמי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם.

ד) גמ׳, ויחזק בבגדיו ויקרעם וכו׳ מלמד שקרועים ועומדים לשנים. ביאר **הלחם משנה** (פ״ט מאבל ה״ג), דאף **דלעיל** (כב:) דרש ר׳ יהודה מהאי קרא דצריך להבדיל קמי שפה. מכל מקום תרווייהו שמעינן מינה.

ה) גמ׳, נשיא ואב בית דין ושמועות הרעות מנלן וכו׳. כתב **הרא״ש** (סימן סד) דהא דאין מתאחים, ילפינן מויחזק ויקרעם דאלישע. **ובקרבן נתנאל** (אות ל׳) כתב דנראה דכן היתה גירסת הרא״ש בגמ׳. **והיעב״ץ** כתב דפשיטא דילפינן מויקרעם ולכן לא שאלו בגמ׳ מנלן.

ו) גמ׳, אלא ברוב ציבור. הריטב״א הביא בשם **הרמב״ן**, דאין הכוונה דמתו רוב ישראל, אלא שהיו במלחמה אף דרק מקצתן נהרגו. אך **הרמב״ם** (פ״ט מאבל ה״ו) כתב דנהרגו רוב הציבור.

ז) תוס׳ ד״ה אתיא, בסוה״ד, ושמא לא מסתבר ליה. **הריטב״א** הוסיף, דדוקא הכא ילפינן מקריעה דדוד, משום דדמי ליה בתרתי, בהא דהיה קריעה של מלך ובהא דהוי על שמועה. אך לקריעה גרידא לא ילפינן. [וכן מבואר **ברש״י ד״ה אתיא קריעה**, דמדוד ילפינן. וצריך ביאור דהרי **בסנהדרין** (ס.) ילפינן קריעה קריעה מאלישע, ולא מדוד. ואמנם בהגהות **הגר״י פיק** הגיה בדברי רש״י דילפינן מאלישע, אך לריטב״א קשה.]

ח) גמ׳, על ספר תורה שנשרף. ביאר **הרא״ש** (סימן ס״ד) דאחר דידעינן מקרא דבענין קריעה, מקל וחומר אמרינן שאינו מתאחה, דמה על לומדיה אינו מתאחה כל שכן עליה. ומאי דלא ילפינן מהאי קל וחומר דבעינן לקרוע על ספר תורה שנשרף, משום דאמרינן **במכות** (כד:) כמה טיפשי הני דקיימי מקמי ספר תורה ומקמי גברא רבה לא קיימי, ואם כן יש לומר דדוקא אגברא רבה בעינן לקרוע. ועל כן דוקא לאחר דילפינן קריעה בספר תורה, שייך ללמוד שאין מתאחין מלומדיה.

ט) גמ׳, הרואה ספר תורה שנקרע. הרש״ש כתב לתקן הגירסא ״שנשרף״. דכן נראה **מהבית יוסף והב״ח** (בסימן ש״מ), דהסתפקו האם חייבים לקרע אף על שאר כילויים, ומבואר דלא גרסו ״שנקרע״. (ועיין באות הבאה)

י) גמ׳, אתא בת נעמיתא בעא למיבלעא. הב״ח (סימן ש״מ) הוכיח מסוגיין, דלאו דווקא בשריפה, אלא על כל עניני כילוי חייב לקרוע. ודלא **כירושלמי** (פ״ג ה״ז) שהביא **הבית יוסף** (ש״מ) דרק על שריפה מחויב לקרוע. [ויש לומר דלפי מה שכתב **הרש״ש בפסחים** (כא:) דכלוי על ידי בני מעיים דבעלי חיים הווי כשריפה לענין חמץ ועוד. הכי נמי נימא הכא דהוי כשריפה. ואפשר דעל ידי כלויים אחרים לא בעי קריעה. (י.צ.ב.)]

יא) גמ׳, לא אמרו אלא בזרוע. ברש״י ד״ה אלא בזרוע פירש דהיינו שאין יכול להצילו. **וברש״י** (טו: **מדפי הרי״ף**) **ד״ה לא אמרו לקרוע** הוסיף, אבל בפתאום לא. **והנמוקי יוסף** (שם) ביאר, דנשרף ביד רמה להכעיס כמעשה דיהויקים שנתכוין לשרוף. אבל אם נפלה דליקה באונס ונשרף, אינו חייב לקרוע.

יב) גמ׳, ערי יהודה מנלן דכתיב ויבואו אנשים משכם וגו׳. ביאר **הרא״ש** (סימן סד), דמדכתיב קרועי בגדים, משמע לעולם, והיינו דאמרינן אין מתאחין. **ובקרן אורה** הקשה, דדלמא מילתא יתירא עבוד, כהיכא שהיו מגולחי זקן ומתגודדים, וכדהקשו **התוס׳ בד״ה משכם.**

יג) גמ׳, שם. הקשה **הבית יוסף** (או״ח סימן תקס״א), הרי אלו העיירות היו משאר ישראל, ואם כן אמאי לא ילפינן מהתם דחייב לקרוע אף על שאר ערי ישראל. ותירץ, דשמא רק כשהגיעו למצפה שהיתה מערי יהודה, קרעו. **והמהרש״א** (חידושי אגדות) ביאר, דהתנא שהיה לאחר חורבן בית שני, לא שנה על ערי ישראל, משום דמבבל עלו רק יהודה ומקצת מבנימין, ולא משכחת לה ערי ישראל.

יד) גמ׳, הרואה יהודה בחורבנה וכו׳, ירושלים בחורבנה וכו׳. ביאר **הרמב״ן** (ליקוטי תורת האדם) שאף שקרע על ערי יהודה, מכל מקום חוזר וקורע על ירושלים. אך אם קרע על ירושלים, אינו חוזר וקורע על ערי יהודה, דסגי בהא שקרע על הקדושה שבכולם.

טו) גמ׳, ורמינהו אחד השומע. כתב **הריטב״א** דהשומע הוא דווקא בגוונא שראה בבנינה ועתה שמע בחורבנה. **והרש״ש** פירש, דשומע הוא גם תינוק שנשבה שרק עתה נודע לו על חורבן הבית. ותמה על הפוסקים שהשמיטוהו.

טז) גמ׳, הא דפגע במקדש. ברש״י ד״ה הא דפגע ביאר, כגון שבא בשידה תיבה ומגדל. **והרמב״ם** (פ״ה מתעניות הט״ז) כתב, כגון שבא דרך המדבר.

יז) [גמ׳, הא דפגע בירושלים ברישא. ולפי זה ברייתא דקתני, כיון שהגיע לצופים קורע, וקורע על מקדש בפני עצמו ועל ירושלים בפני עצמו. מיירי בפגע בירושלים תחילה. ולכאורה מוכח דמהצופים רואים את ירושלים ולא רואים את המקדש. דבפשטות הא דקתני כיון שהגיע לצופים קאי על הקריעה הראשונה, שקורע על ירושלים. (וכן מבואר להדיא בשו״ע או״ח תקס״א ס״ב). וקשה דרש״י **בפסחים** (מט.) **ד״ה אם עבר** כתב, דצופים הוא שם כפר שמשם יכול לראות את בית המקדש. (א.ג.) אמנם **במשנה ברורה** (שם סק״ז) כתב בשם **רש״י ותוס׳** (עיין שעה״צ ד׳) דהכונה לכל מקום שאפשר לראות ממנו את ירושלים. אמנם הביא דהב״י פירש שהוא כפר שנקרא צופים. [וצריך עיון היכן נמצא רש״י שהביאו בשעה״צ]. **והתוס׳ יו״ט בפסחים** (שם) ביאר, דבכל סביבות ירושלים היה כפר שנקרא צופים, אלא שכל אחד היה לו שם לוואי להבדילו מחבירו. ולפי זה לא יקשה אף

לרש"י שם ולב"י, דאיירו בשני כפרים שונים.].

יח) גמ', תנו רבנן וכולן רשאין לשוללן ולמוללן. כתב **הבית יוסף** (סימן שמ) **בשם רבינו ירוחם**, דכל היום הראשון אסור בשלילה, כדמוכח בקרא ויצומו עד הערב, והיינו שכל אותו יום היו אבלים. וכתב **הש"ך** (שם סקנ"ב), דהוא הדין דמאחה למחר. ותמה עליו **הדגול מרבבה**, דהרי מבואר בגמ', דהוא מהקרעים שאינם מתאחים, והיינו לעולם.

דף כו ע"ב

יט) גמ', רשאי להופכו למטה ולאחותו. ביאר **הרמב"ן** (ליקוטי תורת האדם), דתנא קמא סבר דחובת הקריעה חובת גברא, והאיסור לאחות הוא כדי שלא ייראה כהשלים אבלותו, ולכך כל שהפכו ופנים חדשות באו לכאן, אינו נראה כהשלים אבלותו. ור' שמעון בן אלעזר סבר דחובת הקריעה חובת מנא היא שהבגד יהיה קרוע, ולכך גם אם הפכו אסור באיחוי, ואפילו הלוקח אסור לאחות.

כ) גמ', ולפיכך מוכר צריך להודיעו ללוקח. כתב **הרמב"ן** (ליקוטי תורת האדם), דגם באופן שלא הודיעו, אסור הלוקח לאחותו, (וכדאיתא במסכת אבל פ"ט), ושאני מאותו ואת בנו דמבואר **בחולין** (פג.) דאם לא הודיעו שמכר בתה או אמה, אינו צריך לחוש, משום דהכא איכא רגלים לדבר שהוא מהקרעים שאינם מתאחים, דאם לא כן היה מאחהו בעצמו ולא היה מוכרם קרועים. ומה דצריך להודיעו, הוא רק מדיני מקח וממכר שלא יהיה בו אונאה. **ובקרבן נתנאל** (אות ר') תמה, מה שייך לאונאה, הרי אם לא ראהו בשעת המקח, הוי מקח טעות גם אם מותר לאחות, ואם ראהו בשעת המקח ושתק, הרי סבר וקיבל. אלא על כרחך סבור היה שיכול לאחותו, ושפיר יש לומר דמשום הכי צריך להודיעו שאינו מתאחה.

כא) תוס' ד"ה תחילת קריעה, לא ידענא ממאי מפיק טעמיה. **הריטב"א** ביאר דר' יהודה לא דרש מ"ויחזק". או דסבר ד"ויחזק" היינו בג' אצבעות שהן עיקר תפיסת האדם כשקורע. **והרש"ש לעיל** (כב:), ציין לדברי **הר"ן בראש השנה** (ז. מדפי הרי"ף), שביאר דהשיעור הנאמר בשופר כדי שיאחזנו ויראה מכאן ומכאן, היינו טפח. ואם כן חזינן דשיעור כדי אחיזה פחות מטפח.

כב) גמ', ר' יהודה בן בתירא אומר על כולן קרע אחד, על אביו ואמו קרע אחד. ברש"י (טז. מדפי הרי"ף) **ד"ה לפי שאין מוסיפין** (והביאוהו **התוס' בד"ה לפי שאין**) ביאר, דר' יהודה חלק גם על הרישא, דקרע על בנו ומת אביו אינו עושה קריעת אביו תוספת. **והרא"ש** (סימן עא) כתב בשם **הראב"ד** דהרישא איירי שהוסיף לאחר שבעה, ובזה גם ר' יהודה בן בתירא מודה.

כג) גמ', שאין מוסיפין על קרע אביו ואמו. הקשה **התוס' הרא"ש**, מאי שנא מקריעה על המקדש שיכול להוסיף בה קריעה על ירושלים, אף דעדיפה מינה. ותירץ, דמכיון דיש שהות בין הקריעות, שפיר ניכר שקורע על ירושלים, ואינו תוספת על המקדש.

כד) תוס' ד"ה אמר רב נחמן, תימה מה הוסיף לפרש הטעם מן הברייתא. **הריטב"א** ביאר, דגם אחר שר' יהודה בן בתירא נתן טעם לדבריו שאין מוסיף על קרע אביו ואמו, היינו לפי שאינו נראה כקורע עליהם, אלא כמוסיף חימום על אביו ואמו. מכל מקום יקשה אמאי לא יקרע קודם על הקרובים, ושפיר יחשב קריעת אביו ואמו תוספת. ואף שאין זה מכבוד אביו ואמו שיקרע קודם על שאר קרובים, מכל מקום למעט בקריעות עדיף. ולזה הוסיף רב נחמן בר יצחק, לפי שאינם בתוספת, דלעולם אינם יכולים להיות טפלים לקריעה אחרת.

כה) גמ', אבלות לחוד וקריעה לחוד. ביאר **התוס' רא"ש** דקריעה דאורייתא כדילפינן לה **לעיל** (טו.) מ"ובגדיכם לא תפרומו", ומשום הכי הלכה כר' יהודה בן בתירא להחמיר. **והרמב"ן** (ליקוטי תורת האדם) כתב, דודאי קריעה נמי מדרבנן, וכוונת הגמ' דמה ששנינו דהלכה כדברי המיקל באבל, היינו לענין עצם האבלות. אבל הקריעה דינה כשאר דיני סופרים דפעמים ראו צורך להחמיר בהם. [**ובביאור הגר"א** (סימן ש"מ אות מ"ט) כתב, דבספק בקטן אם כלו לו חודשיו, אזלינן לקולא כשאר דברי סופרים. וחזינן מדבריו כהרמב"ן שאין כוונת הגמ' דלענין קריעה לעולם אזלינן לחומרא].

כו) גמ', והלך ומצאו שמת קורע ומאחהו. ביאר **הנמוקי יוסף** (טז: מדפי הרי"ף), דאף שאין מאחין קריעה על אב. שאני הכא דאין הבגד שלו, ורק הרשהו בעל הבגד לקורעו כדי שלא יתבייש, ועל כן שפיר מאחהו. **והריטב"א לעיל** (כ:) כתב, דכיון דהרשהו לקרוע, מחויב לקרוע.

כז) [רש"י ד"ה דלא ניתן, דכבר שללו. מבואר מדבריו דהטעם להיתר הקריעה, משום דכבר שללו. וקשה מדאמרינן להלן דגם בקריעה על אב שאינה מתאחה לעולם, יכול אחר ל' להוסיף בה קריעה, דהוא רק משום כבוד אביו. וביאר **רש"י בד"ה משום,** דמכיוון דאינו מן הדין הוי כאיחוי. ומבואר דקודם האיחוי נמי יכול להוסיף עליו וצריך עיון. (ח.ו.)]

כח) גמ', מקרעין לקטן מפני עגמת נפש. כתב **הנמוקי יוסף** (טז: מדפי הרי"ף) בשם **הרי"ץ גיאות,** דהני מילי בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל אם הגיע לחינוך קורע על קרוביו כשאר מצוות שמחנכין אותו. וכתב **הדרישה** (סימן ש"מ) דהוא הדין דצריך לנהוג גם בשאר דיני אבלות. **ובדגול מרבבה** (שם על הש"ך בסקט"ו) כתב, דלענין תלמוד תורה ליכא מצוות חינוך ואין לאוסרו מתלמוד תורה כשאר אבלים.

כט) גמ', ת"ר חולה שמת אין מקרעין בפניו. ברי"ף (טז: מדפי הרי"ף) הגירסא, "ואין קורעין לו". וביאר **הנמו"י,** דאין קורעין לו, שמא תגדל דאגתו.

ל) גמ', אם היה ליבו גס בו יברוהו על מטות כפויות. ברש"י (טז: **מדפי הרי"ף**) **ד"ה אם היה** פירש, דאם רואים שאין האבל מתנהג כדרך אבלים, אלא שמח הוא, מברין אותו על מטות כפויות כדי שירך לבבו. ועוד פירש ד"ליבו גס בו" קאי על המנחם, שאם היה מכירו כגון קרובו, יושב יחד עמו על מטה כפויה. **והריטב"א** כתב, דלמפרשים דהעמידו מתניתין במועד (עיין **לעיל** כד: אות כא), גם אם ליבו גס בו לא יברה על מטה כפויה, מפני כבוד המועד.

לא) גמ', רבא זקיף. ברבינו חננאל הגירסא, רבה זקיף. דעלו לגבי רבא, רבה ואבא בר מרתא, ורבה זקיף ואבא בר מרתא כפה.

דף כז ע"א

א) גמ', ואם לאו יגלגל עמהן. ביאר **הרי"ף** (טז: מדפי הרי"ף), כלומר יקנה כל צרכי הדרך שיש בהן צרכי חיי נפש. וכן איתא **בתוס' ד"ה אם** בשם **ה"ר יוסף**. וכתב **הריטב"א**, דאף שאמרו **לעיל** (כא:) אבל ג' ימים ראשונים אסור במלאכה ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה. מכל מקום הכא שהולך בדרך מותר לו לעשות כל צרכו, דגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. והוא הדין בנמצא במקום שאין מכירין אותו, מותר לו לעשות כדי חייו כדי שלא יצטרך לבריות.

ב) גמ', מאימתי כופין את המטות. כתב **בחידושי הר"ן**, דלאו דווקא כופין את המטות, אלא אף שאר דיני אבלות. **ובקרן אורה** כתב, דיש לומר דקאי דווקא על כפית המטה, ובהאי סבר ר' אליעזר משיצא מפתח ביתו, דכיון שהמת אינו בבית צריכים לכפות המטות. אבל לענין שאר דיני אבלות מודה לר' יהושע דחל רק משעה שיסתם הגוללל.

ג) גמ', ולמוצאי שבת אף על פי שאין לו לישב וכו'. ביאר **הריטב"א**, דאתי לאשמועינן דלא אמרינן דמקצת הלילה ככל היום, אלא בעינן דווקא מקצת של יום להחשיבו ככולו.

ד) גמ', ואפילו יש לו עשר מטות בעשרה מקומות. ברש"י (יז. **מדפי הרי"ף**) **ד"ה עשרה** ביאר, דדווקא בעשרה מקומות, אך אם היו במקום אחד זו על גבי זו, אין חייב לכפותן.

ה) גמ', ואפילו חמשה אחין. ביאר **הטור** (שפ"ז), דאף שאין אחד מהם ישן בבית המת, חייבים לכפות מטתן, לפי שאין חובת הכפיה משום המת, אלא מדיני האבלות.

ו) תוס' ד"ה מן המנחה ולמעלה, דמספקא ליה אי מנחה גדולה או מנחה קטנה, דמקודם לכן אינו יושב עליה. הקשה **המהרש"א** דהרי לענין ישיבה אמרו להדיא בגמ' דהוא משחשיכה, ורק לענין זקיפה אמרו דהוא מן המנחה. **והרש"ש** כתב, ד"מקודם לכן" הוא סוף הדיבור, דהסתפקו האם הוא זמן מנחה גדולה או מנחה קטנה. ומה שכתבו ואינו יושב הוא דיבור חדש. **ובשו"ת שיבת ציון** (סימן ס') יישב דברי התוס', דמה שאמרו בגמ' משתחשך, אין הכוונה ממש משתחשך, דהרי יש תוספת שבת. אלא הכוונה מזמן שקיבל עליו שבת. ולקבל שבת אפשר רק מן המנחה ולמעלה, ומשום הכי הסתפקו התוס' האם יכול לקבל דוקא מזמן מנחה קטנה, או אפילו מזמן מנחה גדולה.

ז) גמ', אלא כל המטות שיש לו בתוך ביתו. הרמב"ן (ליקוטי תורת האדם), **והרא"ש** (סימן עח) הביאו בשם **הראב"ד**, דהני מילי מטות אשתו ובניו שמתאבלין עמו, אך מטות אכסנאין, מכיון שאינו ישן עליהם אינו כופן. ותמה עליו **הרמב"ן** דמטות אשתו ובניו תיפוק ליה משום דאינהו נמי חייבים באבלות. ועוד, דאי נימא דמטות אכסנאין אינו חייב לכופן, הוי לה לברייתא להשמיע כן, דהוי רבותא טפי ממטות של כלים. אלא על כרחך דכוונת הברייתא לאשמועינן, דמטות האכסנאין נמי חייב לכופן. **והרא"ש** הקשה אראיותיו, דאשתו ובניו מתאבלין רק מפני כבודו, ולכך שפיר הוצרכה הברייתא לאשמועינן שחייבים אף בכפיה. ואת תמיהתו דהוי רבותא טפי ממטה של כלים, יש לדחות דמטה של כלים עדיפה משום דהוי תשמישו, והוי אמינא שחייב לכופה, מה שאין כן מטה של אכסנאין שאינה משמשת לו כלל.

ח) גמ', דרגש אין צריך לכפותו. רש"י בסנהדרין (כ.) **ד"ה ערסא דצלא.** פירש, דכיון שהוא של עור ומתקלקל מליחלוח הקרקע, הקילו דסגי בזקיפתו על ארוכותיו. **ובתורת חיים** (שם) העיר **דרש"י בסוגיין ד"ה על גבה** פירש, דגם מטה עשויה מעור, ואפילו הכי חזינן דלא חיישינן לליחלוח הקרקע. ולכך ביאר דדרגש אינו צריך כפיה משום דהוי מטת ארעי ואינה נחשבת מטה. **והתוס' לעיל** (כא.) **ד"ה אלו דברים** (**בתוה"ד**) ביארו, דלא ניכרת בו הכפיה. (עיין באות הבאה).

ט) לתוס' דלעיל (כא.) **ד"ה אלו** (הובא באות הקודמת) קשה דאם כן, אמאי אמרו אין צריך לכפותו דמשמע דאם כופה נמי שפיר דמי, אלא שאין צריך, והא כיון שאין ניכרת כפייתו מחויב לזקפו על צידו ולא לכפותו. (י.צ.ב.) ועוד הקשה **הדרישה** (בסי' שפ"ז) לדבריהם, אמאי אין זוקפין מטות דידן על צידיהן. ויש לומר, דהתוס' פירשו **כהרא"ש** בפירושו **בנדרים** (נו.) דהא דאמרו דרגש זוקפו אין פירושו כמו זוקפה ודיו במטה שיש לה נקליטין, דהתם היינו זוקפה על צידה, אבל דרגש משאירו זקוף. (ולהכי לא נקטו ודיו, ודלא כפירוש **רש"י** (שם) **ורש"י** יז. מדפי הרי"ף כאן) וטעמא דמילתא משום דדרגש אין בו חיוב כפיה כלל, ואילו מטה שיש לה נקליטין חייב, אלא שאינו יכול. ומיושב הלשון אין צריך. ומיושבת נמי קושית הדרישה אמאי אין זוקפין על צידן, דבאין ניכרת הכפיה אין צריך זקיפה על הצד וכדרגש. [ולדברי הרא"ש הא דאמרו אלא זוקפו אף דכבר אמרו א"צ לכפותו, יש לומר דאתי לאפוקי שלא תאמר שיכפהו על צידו כמטה שיש לה נקליטין, אלא זוקפו לגמרי]. (א.ג.)].

י) גמ', מאי דרגש אמר עולא ערסא דגדא. כתב **הרש"ש**, דעולא לא איירי בדרגש השנוי בסוגיין, דהרי רבן שמעון בן גמליאל אמר מתיר קרביטיו, ולערסא דגדא ליתא קרביטין וכדהקשתה הגמ' לקמן. אלא איירי בדרגש השנוי **בנדרים** (נו:) גבי הנודר מן המטה האם מותר בדרגש.

יא) גמ', אמר ר' ירמיה דרגש סירוגו מתוכו וכו', ביאר **התורת חיים** (**סנהדרין** כ.) דר' ירמיה אתי לאשמועינן דהטעם שהקילו בדרגש, משום דסירוגו מתוכו, ולא על גבו כשאר מטות. ועל כן אינו עשוי בחוזק והוי מטת ארעי.

יב) גמ', אמר ר' יוחנן שלא קיים כפית המטה. כתב **הרא"ש** (סימן עח), דאין חיוב לישן על מטה כפויה, אלא החיוב הוא שיכפה המטה, וכל שכפה המטה אפילו ישן על גבי קרקע יצא ידי חובתו. והוסיף **הטור** (שפ"ז), דאין טעם הכפיה בשביל שיצטער, אלא כדתני בר קפרא **לעיל** (טו:) דמות דיוקני נתתי בכם ובעוונותיכם הפכתיה, כפו מטתכם עליה. **והרמב"ן** (ליקוטי תורת האדם) הביא יש מפרשים, דהחיוב הוא לישן על מטה כפויה, וכל שישן על גבי קרקע, לא יצא ידי חובתו. וכן פסק **הרמב"ם** (פ"ה מאבל הי"ח).

יג) גמ', הא בבית האבל הא בבית המנחמים. הנמוקי יוסף (יז. מדפי הרי"ף) הביא **יש מפרשים** דבבית המנחמים דהיינו אחר שנקבר המת, מכבדין ומרבצין מפני כבוד הרבים. אבל אין מביאין מוגמר, שלא להתענג

בתענוגים. ובבית האבל דהיינו כל זמן שהמת מוטל לפניו, מביאין מוגמר לעבורי ריחא, ולכך אין מברכין עליו. **ויש מפרשים** דגם בית האבל איירי אחר שנקבר המת, והחילוק הוא, דאם נמצאים אצלו המנחמים, מותר להביא המוגמר להעביר האסטניסות. אך אם נמצא לבדו, אין מביאין, משום דהווי לתענוג.

יד) תוס׳ ד״ה ואין מוליכין, זאת המשנה נסדרה בהיפך. ביאר **הרש״ש,** דכוונתם משום דהאי מתניתין לא קאי דווקא במועד, דהוא הדין בחול אין מולכין כמבואר בסוגיין. **והנמוקי יוסף** (טו. מדפי הרי״ף) ביאר, דנקט במועד לרבותא, דהוי אמינא דאדרבה במועד יש להוליך בטבלא וקנון דמיחזי דרך דורון, ולא מיחזי דרך אבלות, קמשמע לן דאפילו הכי אין משלחין בטבלא ובקנון.

טו) רש״י ד״ה אין מניחים וכו׳, להספידו. כתב **הרש״ש,** דמבואר מדבריו דאיסור ההספד דוקא ברחוב, אבל בבית שרי. ואיירי בתלמיד חכם שמותר להספידו במועד, ואפילו הכי אין מספידים אותו ברחוב, שלא להרגיל ההספד גם לשאינו תלמיד חכם.

טז) גמ׳, בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלתות של כסף ושל זהב. בחידושי הר״ן הביא, **דיש מפרשים** דעשירים קאי על המברין, דהם היו מברין בקלתות של כסף, והעניים המברין, היו מביאים בסלי נצרים. **ויש מפרשים** דעשירים קאי על האבלים, דאבלים עשירים היו מברין אותן בקלתות של כסף, ואבלים עניים היו מברין אותן בסלי נצרים.

יז) גמ׳, התקינו שיהיו הכל מביאין בסלי נצרים. הקשה **התוס׳ יום טוב** (**ביכורים** פ״ג מ״ח), מאי שנא מביכורים דלא חשו לבושת העניים, ולא תיקנו שיביאו כולם בסלי נצרים. ותירץ, דהא דלא חשו התם לכבוד עניים היינו משום כבוד בית אלוקינו.

יח) גמ׳, בראשונה היו מגלין פני העשירים. ביאר **בחידושי הר״ן, ובנמוקי יוסף** (יז. מדפי הרי״ף), דהיו עושין כן כדי לעורר הבכי, שיראו איך פלוני שהיו פניו יפות ושמינות, עתה לוחכות את העפר.

דף כז ע״ב

יט) גמ׳, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו. ביאר **בשו״ת חתם סופר** (יור״ד סימן של״א), דהא דלא תיקן שינהגו כן, אלא הוצרך לנהוג קלות ראש בעצמו, היינו משום דתכריכים הם כבוד המת, ואין אדם חי רשאי לשנות אם לא ברצון המת, ורק כאשר נהג כן בעצמו, הסכימו כולם לנהוג כן. [ולכאורה אינו לפי היש מפרשים **בתוס׳ ד״ה ונהג,** דציוה כן לאחד מבני ביתו בחייו.]

כ) גמ׳, תנו רבנן המקלס וכו׳. ברש״י מכתב יד, הגירסא במנעל לא יקלס, ובסנדל יקלס. וביאר, דבמנעל שהוא דק יש לחוש שיתקע בו קוץ או אבן. אך בסנדל שהוא של עץ ועבה, אין לחוש.

כא) גמ׳, אמר ר׳ יוחנן אבל כיון שניענע ראשו וכו׳. ברש״י ד״ה נענע ראשו פירש, דנראה דניחם מעצמו. **והנמוקי יוסף** (יז: מדפי הרי״ף) ביאר, דכשמנענע ראשו ואינו עומד בכובד ראש, נראה שאינו משגיח על אבלותו, ולכך אין מנחמים אותו. **ועוד פירש** [וכן הביא **הריטב״א** בשם **הרי״ץ גיאות**], דלפי שאבל אסור בשאילת שלום, כשרוצה לפוטרם מעליו, שוחה כדרך המברכים לשלום. והוסיף **הריטב״א,** דלא רק מפני כבוד המנחמים התירו לו לשחות כאומר שלום, אלא מפני שאר העם נמי מותר.

כב) גמ׳, הכל חייבין לעמוד מפני נשיא חוץ מאבל וחולה. ביאר **הלבוש** (יור״ד סימן ש״מ), דכיון דטרודים בצערם, פטרום. **ובשבות יעקב** (ח״א סימן כ״ו) הקשה, דהרי שנינו **בסוכה** (כה.) דאבל חייב בכל המצוות חוץ מתפילין. ועוד, מאי טירדא איכא בעמידה. ולכך ביאר, דבעינן קימה שיש בה הידור כדאיתא **בקידושין** (לב:), ואבל המועלל באפר והחולה שמוטל על ערש דוי, אין בהם קימה של הידור, ופטורים. והוסיף דהוא הדין בט׳ באב דכולם יושבים על הארץ אבלים, אין בקימתו קימה של הידור, ואינו חייב לקום מפני חכם.

כג) גמ׳, לכל אומרים להם שבו חוץ מאבל וחולה. התוס׳ בד״ה לכולם ביארו, דאין החכם צריך לומר לאבל ולחולה שבו, מכיון דאינם חייבים לעמוד. **והרי״ף** (יז: מדפי הרי״ף) ביאר, דאין אומרים להם שבו, מפני שנראה כאומר לו שב בחוליך ובאבלותך.

כד) גמ׳, אסור לאכול לחם משלו. כתב **המאירי,** שאם הוא יחיד בעיר או שלא הביאו לו, פשיטא שמותר לאכול משלו. וכן כתב **הט״ז** (סימן שע״ח סק״א).

כה) גמ׳, שם. הבית יוסף (ס״ס שע״ח) הביא בשם **רבינו ירוחם,** דטעם האיסור, משום שהאבל דואג ונאנח על מתו, ואינו חושש לאכול כי רצונו למות, לכך ציוהו לאכול משל אחרים. **והלבוש** ביאר, דהוא מענין נחמה שמראים לו שאינם שוכחים אותו.

כו) גמ׳, רבה ורב יוסף מחלפי סעודתייהו להדדי. כתב **הרא״ש** (סימן פ״ד), דלא איירי דתרווייהו היו אבלים, אלא, כשהיה זה אבל אכל משל חבירו, וכשחבירו היה אבל אכל משלו, ואפילו שנראה כאוכל משלו התירו, כיון דלא התנו.

כז) תוס׳ ד״ה יום ראשון, בסוה״ד, דלא קתני סעודה ראשונה. **השולחן ערוך** (סימן שע״ח) כתב, דבסעודה שניה מותר. **ובביאור הגר״א** כתב שאינו כתוס׳.

כח) גמ׳, מת בעיר כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה. ביאר **הלבוש** (סימן שמ״ג) דטעם האיסור הוא כדי שיהיו כולם פנוים לעסוק בצרכו. ומשום הכי כשיש חבורות המתעסקות בצרכי המת, מבואר בגמ׳ דמותרים בעשיית מלאכה. **ובערוך השולחן** כתב, דמלשון **השולחן ערוך** (שם) שכתב ״מת בעיר כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה, שכל הרואה מת ואינו מלווהו עד שיהא לו כל צרכו בר נידוי הוא״, נראה דהוא מדין כבוד המת כדרך שמצווין ללוותו.

כט) גמ׳, אלא למאן דאזל בלא בנים. ביאר **בשלמת חיים** (תרכ״ה), דודאי דאיכא גם בכל מת מצות ניחום אבלים. אלא דפטר עצמו כדין מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, שאינו מבטל מלימודו לעשותה.

דף כח ע״א

א) גמ׳, מה פרה אדומה מכפרת. בתוס׳ ד״ה מה פרה פירשו, דמכפרת

היינו על מעשה העגל, כדאיתא **במדרש** (במדבר רבה פי"ט ח') "תבוא אמו ותקנח צואת בנה". וכתב **הרש"ש**, דהוצרכו לפרש כן, משום דמבואר בריש יומא דפרה אינה מכפרת. **והמהרש"א** (חידושי אגדות) פירש, דהוא משום דחטאת קריה רחמנא.

ב) גמ', חמשה זו מיתת כל אדם וכו', הן קרבו ימיך וכו'. התוס' ד"ה הן פירשו, דאינו בדווקא, דהרי משה רבינו לא היה חולה טרם מיתתו. **והריטב"א** כתב, דטעם החולי הוא להודיע שבא עת פטירתו ויתקן מעשיו, ולזה שפיר ילפינן ממשה, שהקב"ה הודיע לו חמשה ימים קודם פטירתו.

ג) גמ', מת בחמישים שנה, זו מיתת כרת. בחידושי הר"ן ביאר, דהשנים שיכול להענש עליהם, הם רק שישים, דהרי ימי חיינו אם בגבורות שמונים שנה, ועד עשרים שנה אינו נענש כדאיתא **בשבת** (פט:). ומכיון דהכרת הוא שמת בחצי ימיו, יוצא שמת בחמישים, דהיינו העשרים שאינו נענש עליהם, ועוד שלושים שהם חצי מהשישים שיכול להענש עליהם.

ד) תוס' ד"ה מת בחמישים, בירושלמי דייק מאל תכריתו וכו'. **בתוס' הרא"ש** כתב דלדרשת הירושלמי, מיתת כרת היא בתוך חמישים, דכוונת הכתוב דאל תגרמו להם שימותו תוך זמנם. דהיינו עד חמישים דזהו הזמן של הלווים. והביא דכן מפורש **באבל רבתי** (שמחות פ"ג ה"ח), דמת בתוך חמישים היא מיתת כרת.

ה) גמ', חמישים ושתים שנה זו מיתתו של שמואל הרמתי. כתב **רבינו יונה** (שערי תשובה שער ג' אות קכ"ד), דיש צדיקים שמספר ימיהם פחות משישים, כמו שאמרו בן נ"ב שנה זו מיתתו של שמואל הרמתי.

ו) גמ', אמר רבא בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא אלא במזלא. כתב **הריטב"א** דאין הכוונה דלא תליא כלל בזכויות, דהרי מפורש להדיא בתורה דבני חיי ומזוני הם שכר ועונש, כדכתיב "וברך פרי בטנך ופרי אדמתך", (דברים ז, יג), וכן לענין חיי כתיב, "למען תאריכו ימים" (דברים יא, ט)]. ועוד, דהרי אין מזל לישראל כדאיתא **בשבת** (קנו.). אלא כוונת רבא דמזלא נמי איכא, וזכות גדול יכול לבטל המזל. וכן כתבו **התוס' בשבת** (שם) **ד"ה אין מזל**, [וכן גרס **הרש"ש** בדברי **התוס' בד"ה אלא**]. **ובשו"ת הרשב"א** (ח"א סימן קמ"ח) כתב, דסוגיין אזלא כמאן דאמר יש מזל לישראל, והברכות והקללות המפורשות בתורה, אינם על הפרט אלא על הכלל. **והגר"א** (בביאורו לספר יונה, ד, א) ביאר, דברא חיי ומזוני לא תליא בזכויותיו שבגילגול זה, אלא במזלא דהיינו זכויותיו שבגילגול שעבר. **והמאירי** כתב, דלא יחוש למה שאמרו כאן חיי בני ומזוני וכו' כי הוא מאמר יחיד לא יסבלוהו דרכי הדת בשום פנים. ועל האדם להרהר על יום המיתה וענינו, כדי שידאג ויפשפש במעשיו ויבין לאחריתו וכו'. וכל שכן בראותו שנוי המיתות כמיתה הפתאומית וכיוצא בה, שיתעורר עליהן שהכל דרך גמול ועונש מאתו יתברך, אשר אפני משפטו נעלמים ממנו, ולעולם אל ימנע עצמו מן הרחמים ומן התפלה, ויבין וידע שהתפלות והצדקות יכריחו המזל ומערכת התולדה.

ז) גמ', רבה ורב חסדא וכו', מר מצלי ואתי מטרא ומר מצלי ואתי מטרא. המצפה איתן (תענית כד.) הקשה, דהכא מבואר דרבה צלי ואתי מטרא, ואילו **בתענית** (כד.) מבואר דצלי ולא אתי מטרא. ותירץ, דהתם גרסינן רבא ולא רבה, דאיהו אמר **בסנהדרין** (קו:) דאנן מתנינן תלת סרי מתיבתא.

ח) גמ', רבה חיה ארבעין. התוס' בראש השנה (יח.) **ד"ה רבה ואביי** הקשו, מאי ראיה איכא מרבה דלאו בזכותא תליא, הרי יש לומר דמחמת שהיה מבני עלי, לא האריך ימים. ותירצו, דאי לאו מזלא היתה תורתו מגינה עליו, ולא היה מת בקיצור ימים.

ט) גמ', ענותנותיה דרבה בר הונא לא יהבי לי. הקשה **המהרש"א** (בחידושי אגדות, ד"ה במזלא), הרי הענווה מביאה לידי יראת חטא כדאיתא **בע"ז** (כ.), והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ותירץ, דביקש שיעזרוהו לבוא לידי ענווה, כדרך שאמרו הבא ליטהר מסייעין בידו.

י) גמ', חלפא ליה שעתא. הקשה **הבן יהוידע,** דאם לא שלמו חייו, אמאי ביקש מלאך המות לקחתו. ואם שלמו חייו, מנין לו חיים. ותירץ, דאיתא **בחגיגה** (ה.) דהנספים בלא משפט, הקדוש ברוך הוא נותן את שנותיהם לצורבא מרבנן דמעביר במיליה. ושפיר יש לומר דשלמו ימיו, וקיבל חיים מהנספים בלא משפט.

דף כח ע"ב

יא) גמ', שיול איצטלא דמילתא לבר חורין. בחידושי הר"ן ביאר, דהיו אומרים כן על עני בן טובים שאין לו תכריכין לפי כבודו, שישאילו לו כלי מילת, לפי שנשלמו כבר כל הוצאותיו ולא תצטרכו עוד להוציא עליו מזון וכסות.

יב) גמ', אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו. בחידושי הר"ן ביאר דכוונתו שלא ידרוש אחד מה שדרש חבירו. **והמהרש"א** (חידושי אגדות) ביאר, דאם יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו, יבוא גם ר' ישמעאל להכנס בדברים, ואבל הרי אסור בתלמוד תורה, אך אם ישתקו גם ר' ישמעאל ישתוק.

יג) גמ', פתח ר' ישמעאל ואמר עוונותיו תכפו אבליו. ביאר **העיון יעקב,** דר' ישמעאל בא לומר דעוונותיו גרמו שימותו בניו, ויטרחו ד' זקנים לנחמו. וענו לו הד' זקנים דלא באו לכבודו, אלא לכבוד הנפטר, כדמוכח מהקראי.

יד) גמ', ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת. רש"י (בעין יעקב) ד"ה לא עשו פירש, דביום שמתו לא עשו אלא מצוה אחת, ועל שם אותה מצוה נאמר להם ואחיכם כל ישראל יבכו וגו', וכל שכן שיש לבכות ולהספיד על בניו של ר' ישמעאל שלמדו וקיימו מצוות הרבה. **והמהרש"א** כתב, דבאותו יום עסקו במצוות הכהונה ששייכת לכלל ישראל, ועל כן ספדו להם כל ישראל, בניו של ר' ישמעאל שעשו כמה וכמה מצוות בשביל רבים, לא כל שכן.

טו) גמ'. הרי"ף (יח. מדפי הרי"ף) **והרא"ש** (סימן צ"ח), גרסו בסוגיין, "אמר רב יהודה אמר רב, אין המנחמים רשאין לישב אלא על גבי קרקע, שנאמר וישבו אתו לארץ". וביאר **הנמוקי יוסף,** דמצווין לשבת על הקרקע כדרך שהאבל יושב על הקרקע. וכתב **הלבוש** (שפ"ז) דהוא כדי להראות שמצטער עם האבלים. **והטור** (שפ"ז) גרס עוד מימרא, "אמר רב יהודה

אמר רב מנין לאבל שאינו רשאי לישב על גבי המטה, אלא על גבי הארץ, דכתיב וישבו אתו לארץ".

טז) גמ', אין המנחמים רשאין לומר דבר עד שיפתח האבל. ביאר **הלבוש** (סימן שע"ו), דעד שלא פתח האבל, יש לומר שאינו מצטער. ורק אחר שהראה האבל דמצטער הוא, שייך לנחמו. **ובערוך השולחן** (שם) ביאר, דכל טעם הניחום הוא, כדי לומר לאבל שה' נתן וה' לקח ויש לו להצדיק עליו הדין. ולכך בעינן דמעיקרא יצדיק האבל עליו הדין. **והג"ר ירוחם ממיר** (דעת חכמה ומוסר, ח"ג מאמר רצ"ו) ביאר, דענין הניחום הוא להשתתף עם האבל באבלו, וכדרך שהאבל מצווה לשתוק, כך הם מצווים לשתוק, ורק אחר שהשתתף עמו באבלו, יכול לנחמו.

יז) גמ', מנין לאבל שמיסב בראש. ביאר **הלבוש** (סימן שע"ו), דגם זה ענין נחמה הוא.

יח) גמ', וקדשתו לכל דבר קדושה וכו'. כתב **המגן אברהם** (או"ח ר"א סק"ד), דמה דאין מקפידין עתה בכל הנך, היינו משום דאין בקיאים ביחוסי כהונה.

דף כט ע"א

א) גמ', כציפורי בפי הוושט. ברש"י ד"ה כציפורי ביאר, דהוא כחבל שיש בו קשר, ויוצא בקושי מן התורן. **ובחידושי הר"ן** גרס, כציפורן התקועה בוושט. ופירש, דזוהי מיתת אסכרה שהנשמה יוצאת בצער גדול.

ב) גמ', אל יאמר לו לך בשלום. בחידושי הר"ן ביאר, דכשאומר כן משמעות דבריו שהליכה תהיה בשלום, אך הוא לא ימצא שלום. **והמהרש"א בברכות** (חידושי אגדות סד.) הוסיף, דכל חפץ האדם בעולם הזה להגיע אל השלום, ועל כן מברכו לך לשלום אל מקום השלום, אך כשאומר לך בשלום, כוונתו דההליכה לבדה תהיה בשלום.

ג) גמ', תלמידי חכמים אין להם מנוחה אפילו לעולם הבא. ביאר **הנמוקי יוסף** (יח: מדפי הרי"ף), שאף לאחר מיתתן עוסקים בתורה בישיבה של מעלה. ובפתיחה **לתורת הבית** הביא החפץ חיים בשם **הגר"א**, דמנוחה מורה על השלמת הפעולה, ולזה אמרו דתלמידי חכמים כדרך שבעולם הזה אין להם מנוחה ועולים מישיבה לישיבה, כך לעולם הבא אין סוף לתענוגיהם וכשהשלים התענוג במתיבתא זו, עולה למתיבתא אחרת.

ד) גמ', כל היוצא מבית הכנסת לבית המדרש, ומבית המדרש לבית הכנסת. ביאר **בשיטת ריב"ב** (יח. מדפי הרי"ף), דהכוונה או או, דהיינו או מבית הכנסת לבית המדרש, או מבית המדרש לבית הכנסת.

ה) גמ', שנאמר ילכו מחיל אל חיל. ביאר **המהרש"א בברכות** (חידושי אגדות סד.), דחיל הכוונה על ריבוי עם, והיינו שהולך מחיל שהוא תפילה בציבור שמקובלת יותר, אל חיל שהוא לימוד התורה ברבים, שאין התורה נקנית אלא בחבורה.

הצטרף גם אתה ללומדי ה"דף היומי" בעיון!!!

זמני השיעור בדף היומי ע"י רבני הכולל בכל יום בין השעות 10:30 - 9:30
בבית הכנסת 'שע"י קהילת אשכנז' רחוב חתם סופר 2 קרית ספר מודיעין עילית ת"ו

יש אנשים שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם ועושים להם מצבה שלאבן וכו'...
יתנדב עבורו איזה ספר הצריך לרבים ללמוד בו, ויכתוב עליו את שמו, ובכל עת שילמדו בו יהיה לנחת רוח לנשמת הנפטר... (הח"ח באהבת חסד ח"ב פט"ו)

כתובת המערכת: רח' שאגת אריה 17/25 קרית ספר מודיעין עילית. טל/פקס: 08-9741714 ©

למנויים, לתרומות, להנצחות ולכל ענין 052-7113060 Dafyomi@okmail.co.il
http://www.shtaygen.co.il/?CategoryID=1124